

Національний університет

водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет водного господарства та
природокористування
Кафедра економіки підприємства

067-24

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни « Економіка енергетики» для студентів за напрямом
підготовки 6.050601 “Теплоенергетика ” професійного
спрямування « Теплоенергетика”
очної та заочної форм навчання

національний університет
водного господарства
та природокористування

Рекомендовано методичною
комісією за напрямом
підготовки напряму підготовки
6.050601 “Теплоенергетика ”
”протокол №15 від 22.04.11.

Рівне –2011

Національний університет

водного господарства
та природокористування

Конспект лекцій з дисципліни « Економіка енергетики» для студентів за напрямом підготовки 6.050601 “Теплоенергетика ” професійного спрямування « Теплоенергетика очної та заочної форм навчання /В.Г.Онокало.. – Рівне: НУВГП, 2011, - 93 с.

Упорядники: В.Г.Онокало, канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства,

Відповідальний за випуск: Н.Б. Кушнір, канд екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

© В.Г.Онокало, 2011
© НУВГП, 2011

ЗМІСТ

Вступна лекція. Поняття про виробництво, підприємство та виробничі інвестиції.....	6
1. Поняття про виробництво і підприємство та мета і напрямки діяльності підприємства	6
2. Мета та завдання дисципліни “Економіка підприємства”.....	7
3. Методи вивчення дисципліни і їх застосування.....	9
4. Інвестиції, їх види і характеристика.	9
5. Поняття виробничих інвестицій (капіталовкладень), їх склад, структура планування та джерела фінансування.	10
6. Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій в умовах ринку.	13
Лекція 2. Виробнича програма та виробнича потужність підприємства.....	19
1. Поняття виробничої програми підприємства та її натуральні показники.	19
2. Розробка виробничої програми у вартісному виразі.	20
3. Обґрунтування виробничої програми підприємства ресурсами.....	22
4. Виробнича потужність підприємства і методи її визначення..	23
5. Виробнича потужність промислових підприємств.	26
6. Планування розвитку виробничих потужностей водогосподарських будівельних та ремонтних підприємств	27
7. Виробнича потужність ремонтних підприємств	29
Лекція 3. Основний капітал підприємства.....	30
1. Поняття про основні засоби і їх роль у процесі виробництва .	30
2. Класифікація основних засобів.....	31
3. Облік і оцінка основних засобів на підприємстві	32
4. Амортизація основних фондів. Порядок нарахування і використання амортизаційних відрахувань.....	34
5. Методи нарахування амортизації.	37
6. Спрацювання основних фондів.....	39
7. Показники забезпеченості підприємства і працівників основними фондами.....	41
8. Показники стану та руху основних фондів.....	43
9. Показники ефективності використання основних фондів	45
10. Нематеріальні активи: їх види, оцінка, нарахування зносу ...	46

11. Шляхи підвищення ефективності використання основних засобів.....	47
Лекція 4. Оборотний капітал підприємства.....	49
1. Економічна суть , склад, структура та джерела створення оборотних засобів.....	49
2. Джерела утворення оборотних коштів на підприємстві.....	51
3. Поняття про ліквідність підприємства.....	52
4. Показники ефективності використання оборотних засобів.	53
5. Нормування оборотних засобів підприємства.....	55
Лекція 5. Продуктивність, кадри та оплата праці на підприємстві	58
1. Поняття і види заробітної плати та її функції	58
2. Тарифна система як основа організації оплати праці.	59
3.Форми і системи оплати праці.	61
4. Продуктивність праці та методи її визначення	64
5. Планування підвищення продуктивності праці	66
6. Поняття про кадри підприємства, їх склад, структура та класифікація.....	67
7. Методи розрахунку необхідної чисельності робітників	68
8. Баланс робочого часу одного середньоспискового робітника та показники руху робочої сили на підприємстві.....	71
Лекція 6. Витрати виробництва і собівартість продукції.....	74
1. Поняття про витрати виробництва підприємства	74
2. Валові витрати	75
3. Групування виробничих витрат.....	76
5. Зміст і методика обчислення кошториса витрат виробництва	81
6. Калькуляція собівартості продукції за статтями витрат	83
7. Умовно-змінні і умовно-постійні витрати у складі собівартості продукції	86
8. Шляхи зниження витрат виробництва	88
Лекція 7. Фінансові результати виробничо-господарської діяльності підприємства.....	91
1. Поняття про результати господарської діяльності	91
2. Поняття про прибуток і його місце в економіці підприємства	93
3. Види прибутку на підприємстві.....	95
4. Платежі з прибутку підприємств до державного бюджету і до позабюджетних фондів.....	98

Національний університет

водного господарства
та природокористування

5. Розподіл прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства.....	100
6. Поняття про рентабельність. Система показників рентабельності підприємства	101
7. Шляхи збільшення прибутковості.....	102
Рекомендована література.....	104

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Вступна лекція. Поняття про виробництво, підприємство та виробничі інвестиції.

1. Поняття про виробництво і підприємство та мета напрямки діяльності підприємства
2. Мета та завдання дисципліни “Економіка підприємства”
3. Методи вивчення дисципліни і їх застосування
4. Інвестиції, їх види і характеристика.
5. Поняття виробничих інвестицій (капіталовкладень), їх склад, структура, планування та джерела фінансування.
6. Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій в умовах ринку.

1. Поняття про виробництво і підприємство та мета і напрямки діяльності підприємства

Поняття “**виробництво**” згідно довідника може бути:

1. Процес створення матеріальних благ, який охоплює як продуктивні сили суспільства так і виробничі відносини людей.
2. Виробнича одиниця в складі великого підприємства або об'єднання.
3. Виготовлення, вироблення, створення продукції.

“Виробництво”(як економічна категорія) це процес, за допомогою якого люди, які зв'язані економічними відносинами, використовуючи сили та речовини (сировину) природи, створюють продукти, необхідні для існування та розвитку суспільства.

Підприємство – це самостійна господарська одиниця з правами юридичної особи, створена для виробництва необхідних суспільних благ. В умовах ринкової економіки, товарного характеру суспільного виробництва підприємства виступають в якості товаровиробників. Продукція, що є результатом їхньої діяльності, є товаром, тобто набуває товарної форми.

Виробляючи необхідні суспільству товари і послуги, підприємства формують матеріальні і соціальні умови життя і розвитку суспільства. Таким чином, підприємство не тільки автономна, а й первинна ланка економічної системи.

Мета виробничої діяльності підприємств носить подвійний характер. Отримати від реалізації виробленої продукції прибуток, зробити його якнайбільшим – така безпосередня мета і

спонукальний мотив діяльності підприємств. Але отримати прибуток можливо, лише виробляючи потрібну споживачам продукцію, тобто товари, які користуються попитом. Тому підприємства змушені одночасно добиватися й іншої мети - повніше задовольняти потреби споживачів.

Основними напрямками діяльності підприємства є такі:

1. Вивчення ринку товарів, яке передбачає аналіз рівня конкурентоспроможності, попиту і пропозиції, каналів товарообігу, макросередовища підприємства.

2. Інноваційна діяльність, яка охоплює впровадження науково-технічних і організаційних нововведень, технологічну підготовку виробництва, визначення обсягу і джерел інвестицій.

3. Виробнича діяльність, завданням якої є: обґрунтування виробничої програми з врахуванням кон'юнктури ринку, збалансування виробничої програми і виробничої потужності, розробка маркетингових програм для кожного виду продукції, матеріально-технічне забезпечення.

4. Комерційна діяльність відіграє важливу роль в умовах ринку і пов'язана з рекламою і збутом продукції, розвитком системи товарних бірж тощо.

5. Післяпродажний сервіс продукції виробничо-технічного і споживчого призначення, а саме гарантійне обслуговування машин і устаткування, їх ремонт, пусконаладжувальні роботи тощо.

6. Соціальна діяльність пов'язана з підвищенням рівня професійної підготовки працівників, використанням механізму стимулювання праці, що суттєво впливає на результати виробничо-комерційної діяльності підприємства.

7. Економічна діяльність синтезує в собі різні напрямки діяльності підприємства і включає стратегічне і поточне планування, ціноутворення, систему оплати праці, матеріально-технічне постачання, облік, фінансову діяльність, зовнішньоекономічну діяльність тощо.

2. Мета та завдання дисципліни “Економіка підприємства”

Вивчення економіки розпочалось у рабовласницькому суспільстві (Аристотель - III ст. до н.е.). Проте, як наука, економічна теорія сформувалась в XVII-XVIII ст. в період розвитку капіталізму. Представниками класичної економічної школи є Уільям Петті, Адам Сміт, Давид Рікардо. В подальшому розвиток

економічної теорії був пов'язаний з іменами Дж. Нілла і М. Кейнса. “Економіка” в перекладі з грецької означає “мистецтво, вміння ведення домашнього господарства”.

Предметом дисципліни “Економіки підприємства” є вивчення особливостей дії економічних законів, конкретних форм господарювання, а також виявлення шляхів підвищення ефективності виробничо-комерційної діяльності підприємства.

Об'єктом вивчення “Економіки енергетики” є підприємство та його структурні підрозділи (бригада, цех).

1.2. Завдання вивчення дисципліни

Завдання вивчення дисципліни - це навчити студентів знаходити оптимальні рішення завдань при самостійному виконанні техніко-технологічних, організаційних та управлінських рішень, пов'язаних з різними господарськими ситуаціями у виробництві.

В результаті вивчення предмету фахівець повинен:

ЗНАТИ: дію економічних законів в нових умовах виробничо-господарської діяльності, а також часткових закономірностей та взаємозв'язків, які присутні тільки підприємствах та шляхи і способи використання цих законів та закономірностей в господарській практиці; організацію, методологію та методику розробки перспективних, поточних, і оперативних планів водогосподарського підприємства, системи управління ними, виробничу структуру та організацію діяльності окремих служб управління, їх функції та взаємовідносини функціонування підприємства в умовах ринку, фактори виробництва і підвищення ефективності їх використання; витрати виробництва та економіку технічного переоснащення підприємства, наукові методи організації праці та заробітної праці робітників, ремонтних робітників і інших працівників підприємства і організацію матеріального стимулювання їх роботи.

ВМІТИ: узагальнювати та розробляти шляхи раціональної організації основних і допоміжних виробничих процесів на підприємствах та способи більш повного використання його матеріальних, технічних і трудових ресурсів; знаходити найбільш економічні варіанти технічних рішень по використанню будівельних та меліоративних машин, шляхи підвищення продуктивності праці, скорочення витрат; обґрунтовувати технічне

перевоснащення підприємства, впровадження нової техніки та технології.

3. Методи вивчення дисципліни і їх застосування

Теоретичною основою дисципліни “Економіка підприємства” є політична економія. Економіка підприємства використовує такі поняття і категорії політекономії як предмети праці, засоби праці, засоби виробництва, робоча сила, капітал, вартість, споживча вартість тощо.

При вивченні курсу застосовуються загальні і спеціальні методи дослідження. **Загальним** є метод діалектики. На основі загального методу розробляються **спеціальні** методи дослідження, до яких відносяться :

1. Абстрактно-логічний.
2. Статистичний - пов'язаний з економічним аналізом масових статистичних даних з метою виявлення закономірностей розвитку району, області, регіону. Базується на кореляційному методі, методі групувань і методі вибірки.
3. Розрахунково-конструктивний - використовується при розробці та обґрунтуванні різних економічних рішень і при плануванні роботи на підприємстві. Оснований на застосуванні різних норм і нормативів.
4. Економіко-математичний - базується на побудові моделей економічних явищ з метою вибору оптимального варіанту.
5. Експериментальний - основним призначенням якого є перевірка теоретичних гіпотез в конкретних умовах господарювання.
6. Соціологічний - передбачає вивчення впливу змін в економіці на соціальну поведінку учасників виробництва. Використовує анкетування, опит.
7. Монографічний - включає обстеження і аналіз економічної діяльності підприємства.

4. Інвестиції, їх види і характеристика.

Значну частину фінансових коштів підприємств становлять інвестиції. **Інвестиції** - це довгострокові вкладення грошових коштів (капіталу) у підприємницьку діяльність з метою одержання певного прибутку. Юридичні та фізичні особи, що здійснюють вкладення капіталу (інвестування), називаються **інвесторами**.

Всі інвестиції можуть поділятися на зовнішні і внутрішні, тобто іноземні та вітчизняні, а вітчизняні, в свою чергу, поділяються на реальні (виробничі) та фінансові.

Реальні інвестиції - це вкладення капіталу у різні сфери діяльності і галузі народного господарства з метою створення нових та оновлення існуючих основних фондів ("капітальних" матеріальних благ). Реальні інвестиції називаються *виробничими*, оскільки вони спрямовані у виробництво, але частіше їх називають просто **капітальними вкладеннями**.

Фінансові інвестиції - це використання капіталу для придбання облігацій, акцій, інших цінних паперів, що випускаються державою або підприємствами. В умовах ринкової економіки найбільш поширеним видом фінансових інвестицій є купівля акцій з метою одержання доходу у вигляді дивідендів.

Капітальні вкладення - це ресурси (грошові витрати) суспільства чи окремих підприємств, які направлені на подальше розширення і зміцнення виробництва, розширення відтворення основних фондів у відповідності з вимогами технічного прогресу і з метою підвищення ефективності виробництва, розширення ефективності виробництва.

Матеріально-речовий склад капітальних вкладів різноманітний і залежить від специфічних особливостей розвитку галузі. Для **водного господарства** це меліоративні системи, машини та механізми, різного роду будівлі, споруди та обладнання.

В **ремонтному виробництві** - це будівлі і споруди, силові машини, технологічне обладнання, вимірювальні прилади, різного роду стенди, інвентар та нові ремонтні майстерні.

5. Поняття виробничих інвестицій (капіталовкладень), їх склад, структура планування, та джерела фінансування.

Капітальні вкладення - це кошти, що направляються на розширене відтворення основних фондів та об'єктів соціальної інфраструктури підприємства. Вони складаються із затрат на реконструкцію, розширення, технічне переоснащення діючих та спорудження нових підприємств, заміни основних фондів, що вибули, новими.

До складу капітальних вкладень входять:

1. Вартість будівельно-монтажних робіт (підготовка території під забудову, саме будівництво будівель і зведення споруд, монтаж обладнання).

2. Вартість технологічного, енергетичного, підйомно-транспортного устаткування, а також інструментів та інвентарю, які включаються до складу основних фондів.

3. Витрати на проектно-пошукові роботи, вартість земельних ділянок, витрати на технічний нагляд, підготовку експлуатаційних кадрів, вартість придбаних ліцензій і патентів, інші витрати, пов'язані із підготовкою до будівництва та експлуатації об'єкта.

В залежності від класифікаційних ознак та напрямків використання капіталовкладень розрізняють таку їх структуру:

1. Галузеву.
2. Територіальну.
3. Технологічну.
4. Відтворювальну.
5. Структуру за формами власності.

Галузева структура характеризує розподіл капіталовкладень по галузях і видах виробництва.

Територіальна структура - це співвідношення їх розподілу по економічних районах, областях країни.

Технологічна структура - це співвідношення між основними їх складовими частинами: затратами на будівельне - монтажні роботи, вартістю обладнання, машин і механізмів, іншими капітальними затратами. Позитивною тенденцією в динаміці цієї структури є поступове збільшення частки витрат на устаткування, інструмент та інвентар. В цьому криються резерви підвищення ефективності використання капітальних вкладень, оскільки на сьогоднішній день майже половина їх йде на будівельно-монтажні роботи.

Відтворювальна структура капітальних вкладень відображає співвідношення довгострокових витрат на нове будівництво, розширення, реконструкцію і технічне переоснащення, тобто форми відтворення основних фондів.

Планування капітальних вкладень на підприємствах включає два етапи:

- 1) Обчислення необхідного обсягу виробничих інвестицій на розрахунковий період.
- 2) Визначення джерел фінансування капіталу.

Встановлення необхідного обсягу капіталовкладень залежить від економічної ситуації на ринку, яка може бути такою:

а) **ринковий** попит на продукцію підприємства

задовольняється повністю і це не вимагає нарощування обсягів виробництва на даному підприємстві. В цьому випадку повинно здійснюватись лише просте відтворення основних фондів за рахунок амортизаційних відрахувань. Необхідний розмір капіталу визначається на основі даних про потребу в новому устаткуванні, цін на нього з врахуванням вартості його монтажу;

б) попит на продукцію підприємства є зростаючим, тому має зміст нарощування обсягів виробництва продукції з метою збільшення приросту прибутку. В цьому випадку необхідне розширене відтворення основних фондів і нарощування виробничої потужності підприємства шляхом реконструкції, технічного переоснащення, розширення виробництва за попередньо розробленим проектом. Такий проект складається за розділами:

- зведені техніко-економічні показники;
- заходи по окремих напрямках технічного, технологічного та організаційного розвитку;
- потреба в устаткуванні.

Для визначення необхідного обсягу капіталовкладень в цій ситуації користуються **методом прямих розрахунків** за даними кошторису технічного переозброєння, реконструкції або розширення виробництва;

в) попит на пропоновану підприємством продукцію різко зменшився, вона втратила конкурентоспроможність. Підприємство повинно модернізувати виробництво або організувати виробництво нової продукції. В цій ситуації слід здійснити докорінну перебудову техніко-технологічної бази виробництва. Розрахунок необхідного обсягу капіталовкладень проводять аналогічно, як в попередній ситуації, але враховують значні розміри капітальних затрат на маркетингові дослідження, можливу диверсифікацію виробництва.

Джерелами фінансування перелічених вище заходів, тобто відшкодування капітальних затрат, можуть бути:

- власні кошти підприємства у вигляді залучення частини нерозподіленого прибутку, доходи від реалізації цінних паперів;
- довгострокові кредити банків;
- залучення закордонних інвестицій та створення спільних підприємств;

- засоби державного бюджету, тобто централізовані капітальні вкладення.

Основним джерелом КВ є прибуток. Водогосподарські будівельні, експлуатаційні та ремонтні підприємства мають різні рівні прибутковості. Розмір прибутку визначає можливості підприємства виділяти капіталовкладення на розширення виробництва і забезпечення його розвитку на основі самофінансування.

Крім прибутку джерелом КВ є амортизаційні відрахування (від зношення основних фондів). У зв'язку з переходом підприємств на господарський розрахунок роль амортизаційних відрахувань підвищується і підприємства зацікавлені за рахунок амортизаційних відрахувань здійснювати не тільки просте, але й розширене відтворення основних фондів.

Особливу роль грають кредити банків як джерело КВ. Вони дають можливість здійснювати капіталовкладення у відповідності з потребами в них окремих підприємств незалежно від результатів їх виборчої діяльності за поточний рік.

Кредити на КВ дозволяють прискорити використання особистих засобів підприємства не чекаючи коли вони будуть накоплені в об'ємі необхідному для завершення робіт чи придбання обладнання.

Кредити слід своєчасно повернути. За використання береться процентна ставка.

6. Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій в умовах ринку.

Як поняття економічна ефективність — це міра доцільності проведення будь-якого заходу на підприємстві, яка вимірюється співставою отриманих результатів з витратами.

Розрахунок економічної ефективності будь-якого рішення дає можливість визначити його значення для країни в цілому, а також вплив на розвиток галузі, підприємства чи підрозділу. Розрахунки та обґрунтування економічної будь-яких планових рішень проводиться на всіх стадіях планування — довгостроковому, річному, та на всіх рівнях — галузь, підприємство, об'єднання.

При знаходженні найбільш економічних методів використовують вартісні та натуральні показники.

Вартісні показники є узагальнюючими, так як в них в грошовому виразі подані витрати як живої так і уречевленої праці, що пов'язані з процесом виробництва. До них відносять капітальні вкладення (одноразові витрати), експлуатаційні витрати (річні поточні витрати), собівартість одиниці роботи і питомі капіталовкладення.

Натуральні показники використовують для більш повного обліку особливостей порівнювальних варіантів.

Сюди відносять: — затрати матеріалів;— чисельність працюючих;

— рівень продуктивності праці;— енерго- і металоємкість.

Економічна ефективність КВ це показник, який характеризує кількісне співвідношення між затратами на розширене чи просте відтворення основних фондів та отриманими від цього результатами.

В практиці КВ розрізняють абсолютну(загальну) та порівняльну економічну ефективність.

Економічну ефективність виробничих інвестицій можна визначити за допомогою показників їх *абсолютної* та *порівняльної економічної ефективності*.

Абсолютна ефективність капітальних вкладень показує загальну величину їх віддачі та обчислюється співставленням величини економічного ефекту з величиною самих затрат.

Абсолютну ефективність інвестицій можна оцінити за допомогою **показників:**

1. Коефіцієнт економічної ефективності капітальних затрат

(E_p):

$$E_p = \frac{\Delta\Pi}{K} \text{ або } E_p = \frac{\Pi}{K}, 1/\text{рік},$$

де $\Delta\Pi$ - приріст прибутку підприємства у випадку вкладення капіталу у

реконструкцію, модернізацію, технічне переоснащення, грн.;

Π - загальна сума прибутку для новостворюваних об'єктів, грн.;

K - загальна сума капіталовкладень (кошторисна вартість проекту), грн.

Абсолютну ефективність капітальних затрат можна обчислити також через ефективність використання виробничих фондів:

$$E_p = \frac{\Pi}{S_{\text{СЕР}} + S_{\text{НАЗ}}}$$

2. Строк окупності капіталовкладень (T_p), який є оберненим показником до E_p :

$$T_p = \frac{1}{E_p}, \text{років.}$$

Розрахунковий коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень E_p повинен порівнюватись з *нормативним коефіцієнтом* E_n , який встановлюється Міністерством економіки України на певний період. У наших розрахунках прийматимемо $E_n = 0.15$. Якщо $E_p > E_n$, то вкладення капіталу вважають доцільним. При плануванні та проектуванні визначається загальна економічна ефективність заходів або рішень як відношення ефекту до всієї суми капіталовкладень.

Після того як КВ будуть здійснені важливо встановити ефект використання вкладених засобів, які після введення об'єкта в експлуатацію виступають в якості діючих основних фондів. Тому розрахунок загальної економічної ефективності супроводжується розрахунками:

— коефіцієнта фондівдачі — який показує скільки вироблено продукції в гривнях, на затрачену гривню капіталовкладень

$$K_{\phi} = \frac{ВВП}{C_{\text{нов}}}$$

— коефіцієнт рентабельності — визначається як відношення прибутку до капіталовкладень

$$P_k = \frac{\Pi_p}{K}; P_{\kappa} = \frac{\Pi_p}{C_{\text{нов}}};$$

— рентабельність фондів — це прибуток, віднесений до середньорічної вартості виробних фондів

$$P_{\phi} = \frac{P_p}{\Phi_o};$$

Порівняльна економічна ефективність характеризує економічні переваги одного варіанту капіталовкладень над іншими, і показує степінь оптимальності вибраного варіанту.

Розрахунки порівняльної економічної ефективності капіталовкладень застосовуються при виборі варіантів технічних рішень, впровадження нових видів техніки, будівництва чи реконструкції діючих підприємств.

Величина $C_A + E_n * K_A$ носить назву **приведені витрати** і вони є критерієм для порівняльної ефективності капітальних вкладень. Кращим варіантом рахується той по якому приведені витрати будуть найменшими.

Визначення порівняльної економічної ефективності капіталовкладень проводиться по приведеним витратам:

$$C_{np} = C + K E_n,$$

де C — річна сума експлуаційних витрат; K — капіталовкладення одного разові в основні та оборотні фонди; E_n — нормативний коефіцієнт ефективності капіталовкладень.

Найбільш ефективним варіантом рахується той у якого приведені витрати прямує до мінімуму, крім того порівняльна економічна ефективність оцінюється по строку окупності додаткових капіталовкладень:

$$T_{ок} = \frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2} = \frac{\Delta K}{\Delta C},$$

де K_1 і K_2 — капіталовкладення по зрівнюваним варіантам, C_1 і C_2 —

собівартість продукції по цим же варіантам.

При порівнянні економічної ефективності необхідно забезпечити співставу даних по умовах виробництва, тобто по цінах, по продуктивності, і по умовах роботи машини.

Річний економічний ефект від впровадження варіанту при якому забезпечується мінімальна сума експлуатаційних витрат і капіталовкладень визначається, як різниця між приведеними затратами для двох варіантів:

$$\mathcal{E}_{р\dot{и}ч} = (C_1 + K_1 E_n) - (C_2 + K_2 E_n).$$

Розрахунки **порівняльної ефективності** капітальних вкладень здійснюються тоді, коли треба вибрати кращий із можливих проектів інвестування виробництва.

Показником порівняльної ефективності капітальних вкладень є **мінімум приведених витрат** (Зприв):

$$Z_{\text{прив.}} = C_i + E_n \cdot K_i \Rightarrow \text{тїі ,грн,}$$

де C_i - собівартість річного випуску продукції по i -тому варіанту капітало-

вкладень, грн.;

K_i - капіталовкладення по i -му варіанту ,грн.

Зприв можуть визначатись і в розрахунку на одиницю продукції.

Той проект вважається найкращим з економічної точки зору, при якому сума приведених витрат є мінімальною.

Розрахунковий строк окупності додаткових капітальних затрат (Ток.р) по певному варіанту обчислюється:

$$T_{\text{ок.р.}} = \frac{K_2 - K_1}{C_1 - C_2}, \text{років,}$$

де K_1, K_2 - сума капіталовкладень по першому і другому варіантах, грн.;

C_1, C_2 - собівартість річного випуску продукції по першому і другому

варіанту, грн.

Якщо варіантів більше двох, то кращий з них вибирають шляхом попарного співставлення зазначених величин.

E_p , відповідно, обчислюється:

$$E_p = \frac{C_1 - C_2}{K_2 - K_1}, 1/\text{рік.}$$

При $T_{\text{ок.р.}} < T_{\text{ок.н}}$ або $E_p > E_n$ кращим вважається, більш капіталомісткий варіант; якщо $T_{\text{ок.р.}} > T_{\text{ок.н}}$ або $E_p < E_n$, то кращим є менш капіталомісткий варіант.

Якщо перед підприємством стоїть проблема вибору між будівництвом нового об'єкту і реконструкцією діючого, то її можна

вирішити також за допомогою розрахункового коефіцієнта економічної ефективності капіталовкладень (E_p):

$$E_p = \frac{C_p - (C_d + C_n)}{K_n - K_p}$$

де C_d, C_p, C_n -відповідно собівартість річного обсягу продукції до реконструкції, після реконструкції діючого підприємства і на новому підприємстві, грн.;

K_n, K_p -капітальні вкладення відповідно у нове будівництво і реконструкцію, грн.

Якщо $E_p < E_n$, то ефективна реконструкція, якщо ж $E_p > E_n$, то ефективним є нове будівництво.

капіталовкладень і втрат від їх "заморожування".

Лекція 2. Виробнича програма та виробнича потужність підприємства.

1. Поняття виробничої програми підприємства та її натуральні показники.
2. Розробка виробничої програми у вартісному виразі.
3. Обґрунтування виробничої програми підприємства ресурсами
4. Виробнича потужність підприємства і методи її визначення

1. Поняття виробничої програми підприємства та її натуральні показники.

Виробнича програма підприємства (план виробництва і реалізації продукції) - це система адресних завдань з виробництва і доставки продукції споживачам у розгорнутій номенклатурі, асортименті, відповідної якості і у встановлені терміни згідно договорів поставок.

Для того, щоб вірно сформулювати виробничу програму підприємства, у його бізнес-плані повинна бути представлена така важлива інформація, як характеристика пропонованої продукції, оцінка можливих ринків збуту та конкурентів, стратегія маркетингу. В основу планування виробничої програми покладена система показників обсягу виробництва, яка включає **натуральні і вартісні показники**.

Натуральними показниками виробничої програми є обсяг продукції, в натуральних одиницях по номенклатурі і асортименту.

Номенклатура - це перелік назв окремих видів продукції, а **асортимент** це різновидність виробів в межах даної номенклатури. Звичайно, натуральні показники представляються у фізичних одиницях виміру (штуки, тонни, метри тощо).

Номенклатура виробів підприємства може бути **централізованою і децентралізованою**. **Централізована** номенклатура формується шляхом укладання державних контрактів (фінансуються за рахунок держбюджету України) і державних замовлень (фінансуються за рахунок власних коштів підприємства та кредитних ресурсів).

Децентралізована номенклатура формується підприємством самостійно на основі вивчення ринкового попиту на свою

продукцію та встановлення прямих контактів із споживачами шляхом укладання договорів поставок.

Обсяг виробництва продукції в натуральних вимірниках встановлюють на основі обсягу поставок:

$$\mathbf{OB} = \mathbf{OP} - \mathbf{Зп} + \mathbf{Зк} \text{ натур. один,} \quad (2.1)$$

де **OB** - обсяг виробництва продукції в натуральних одиницях;

OP - обсяг поставок в натуральних одиницях;

Зп, Зк- запаси продукції на складі відповідно на початок і на кінець планового року, натуральних одиниць.

При аналізі виконання підприємством плану по номенклатурі і асортименту дається кількісна оцінка виконання плану шляхом обчислення фактичного випуску продукції в межах встановленого плану і порівняння його з плановими показниками.

Значення натуральних показників виробничої програми в умовах ринку зростає, оскільки саме вони дають можливість оцінити ступінь задоволення потреб споживачів в певних товарах і врахувати якісні характеристики товарів.

2. Розробка виробничої програми у вартісному виразі.

Вартісними показниками виробничої програми є обсяги товарної, валової, реалізованої, чистої, умовно-чистої продукції, нормативної вартості обробітку, валового і внутрізаводського обороту, обсяг незавершеного виробництва.

В обсяг товарної продукції включають готову продукцію, послуги, ремонтні роботи, капітальний ремонт свого підприємства, напівфабрикати і запчастини на сторону, капітальне будівництво для непромислових господарств свого підприємства, роботи, пов'язані з освоєнням нової техніки, тару, що не входить в гуртову ціну виробу.

Обсяг товарної продукції (**ТП**) визначають за формулою:

$$\mathbf{ТП} = \sum \mathbf{N}_i * \mathbf{Ц}_i + \mathbf{P}, \text{ грн.,} \quad (2.2)$$

де N_i - випуск продукції i -го виду в натуральних одиницях;

C_i - гуртова ціна підприємства одиниці виробу i -го виду, грн.;

n - кількість видів продукції, що виготовляються на підприємстві;

P - вартість робіт і послуг на сторону, грн.

У валову продукцію (ВП) включають всю продукцію у вартісному виразі, незалежно від ступеня її готовності і визначають за формулою:

$$ВП = ТП - (НЗВ_{п} - НЗВ_{к}) - (I_{п} - I_{к}), \text{ грн.}, \quad (2.3)$$

де **НЗВ_п**, **НЗВ_к**- вартість залишків незавершеного виробництва відповідно

на початок і кінець планового періоду, грн.;

I_п, **I_к**- вартість інструменту для власних потреб відповідно на початок і

кінець планового періоду, грн.

Реалізована продукція (РП) – це продукція, яка відвантажена споживачеві і на яку надійшли кошти на розрахунковий рахунок підприємства-постачальника, або мають надійти у зазначений термін. Обсяг реалізованої продукції обчислюється за формулою:

$$РП = ТП + (Гп - Гк) + (Вп - Вк), \text{ грн.}, \quad (2.4)$$

де **Гп**, **Гк** – залишки готової нереалізованої продукції відповідно на початок і кінець планового року, грн.;

Вп, **Вк** – залишки продукції відвантаженої, за яку термін оплати не настав і продукції на відповідальному зберіганні у покупців відповідно на початок і кінець планового року, грн.

Обсяг реалізованої продукції з урахуванням виконання плану поставок (**РПп**) обчислюють:

$$РП_{п} = РП - \sum_i^n N_i * C_i, \text{ грн.}, \quad (2.5)$$

де $\sum_{i=1}^n N_i * C_i$ - вартість недопоставленої продукції, грн.

Обсяг чистої продукції підприємства (ЧП) обчислюється за формулою:

$$\text{ЧП} = \text{ТП} - (\text{М} + \text{А}), \text{ грн.} \quad (2.6)$$

де **М** – матеріальні витрати на виробництво продукції, грн.;

А – сума амортизаційних відрахувань за відповідний період, грн.

Чиста продукція підприємства може бути також обчислена як сума основної і додаткової заробітної плати працівників підприємства і прибутку.

Показник умовно-чистої продукції (УЧП) обчислюється:

$$\text{УЧП} = \text{ЧП} + \text{А}, \text{ грн.} \quad (2.7)$$

Величина незавершеного виробництва у вартісному виразі (НЗВ) визначається:

$$\text{НЗВ} = \frac{\text{N} * \text{C} * \text{T}_c * \text{K}_{\text{н.з.}}}{\text{Д}} \quad (2.8)$$

де **N** - кількість виробів в натуральних одиницях;

C - собівартість одного виробу, грн.;

T_c - тривалість циклу виготовлення одного виробу, робочих днів;

K_{н.з.} - коефіцієнт наростання затрат при виготовленні виробу.

3. Обґрунтування виробничої програми підприємства ресурсами

Виробнича програма будь-якого підприємства повинна бути **обґрунтована** наявними виробничими ресурсами (виробничими фондами, трудовими і матеріальними ресурсами), а також виробничою потужністю підприємства.

Обсяг виробництва, наприклад, валової чи товарної продукції, може бути обчислений через величину згаданих ресурсів таким чином:

$$\text{ВП(ТП)} = \text{S}_{\text{СЕР.}} * \Phi_{\text{В.}}, \text{ грн.}, \quad (2.9)$$

де **S_{СЕР.}** - середньорічна вартість основних виробничих фондів підприємства, грн.;

Фв- фондвіддача, грн.

$$ВП(ТП) = Ч * Пп , \text{ грн.}, \quad (2.10)$$

де Ч- чисельність працюючих на підприємстві, чол.;

Пп - продуктивність праці, яка може бути виражена показником виробітку, грн./чол.

Від рівня використання виробничої потужності підприємства (тобто максимально можливого обсягу випуску продукції при встановленій величині виробничих фондів та організації виробничого процесу) залежить обсяг випуску продукції:

$$ВП = V_{Пот.} * K_{Вик.} \quad (2.11)$$

де *Vпот*- виробнича потужність підприємства, грн.;

Kвик ~ коефіцієнт використання виробничої потужності.

Якісну сторону виробничої програми характеризує показник, який відображає питому вагу продукції, що відповідає міжнародним стандартам, в загальному обсязі випуску продукції підприємством. Він може бути обчислений відношенням кількості сертифікованої продукції до загального її обсягу.

4. Виробнича потужність підприємства і методи її визначення

Виробнича потужність підприємства (цеху, ділянки) - це максимально можливий випуск продукції певної номенклатури за одиницю часу (рік) при найбільш раціональному використанні наявних виробничих фондів (устаткування, площ) з врахуванням застосування прогресивних технологічних процесів, раціональної організації виробництва і праці.

Виробнича потужність є основою для визначення плану виробництва і реалізації продукції, розрахунку необхідного додаткового введення нових потужностей і потрібних для цього капіталовкладень.

Виробнича потужність розраховується в таких же натуральних показниках, в яких планують виробничу програму (шт, м², м³). Якщо підприємство виготовляє кілька видів продукції, то потужність визначається для потрібного окремого виду продукції.

Визначають виробничу потужність підприємства по потужності найбільш потужних виробничих цехів, діляниць з врахуванням заходів по ліквідації “вузьких місць” (відстаючих).

Ведучими цехами (дільницями) вважають ті, де здійснюються основні технологічні процеси по виготовленню готової продукції (збірні, закриті цехи).

Види виробничих потужностей: проектна і діюча, а також: вхідна, введена, вихідна і середньорічна.

Проектна - потужність, передбачувана проектом будівництва, реконструкції, розширення виробництва.

Для певної галузі встановлюються норми тривалості освоєння проектних потужностей, тобто період від дня здачі об'єкта в експлуатацію до досягнення середньомісячного випуску продукції, передбаченої проектом.

Діюча - це наявна потужність на певну дату (початок, кінець року). Вхідна - це потужність, якою володіє підприємство на початок року. Введена - це потужність, що вводиться в дію в результаті надходження нового устаткування чи модернізації діючого. Вибуваючи - потужність, що вибуває в результаті вибуття устаткування. Середньорічна - це потужність, якою володіє підприємство в середньому за рік.

Планування випуску продукції здійснюється за показником середньорічної потужності.

Для розрахунку середньорічної виробничої потужності підприємства

(цеху, дільниці) потрібно мати такі показники:

1. Середньорічна кількість однотипного устаткування (крім резервного), яка розраховується за залежністю:

$$U_C = U_1 + \frac{U_B \times M_{\Pi}}{12} - \frac{U_L \times M_{\Pi}}{12},$$

де U_C - середньорічна кількість устаткування; U_1 - кількість устаткування на початок року; U_B - кількість устаткування, що надходить (вводиться); U_L - кількість устаткування, що ліквідується; M_{Π} - повна кількість місяців до кінця року.

2. Ефективний фонд часу роботи устаткування, який залежить від режиму роботи підприємства. Так, при безперервному режимі ефективний фонд часу розраховують за залежністю:

$$E_{Фч} = (D_k \times 24) - P, \quad (2.12)$$

де D_k - кількість календарних днів в роботі, а P - час знаходження устаткування в ремонті і технічному обслуговуванні.

На підприємстві з перервним режимом:

$$E_{\Phi\tau} = (D_p \times 3 \times T) - P, \quad (2.13)$$

де D_p - кількість робочих днів в році; 3 - кількість змін роботи устаткування; T - тривалість зміни (год.); P - час знаходження устаткування в ремонті і технічному обслуговуванні.

3. Норми продуктивності устаткування (виробництво продукції за одиницю часу).

Таким чином середньорічна виробнича потужність визначається як добуток таких показників, як: **середньорічна кількість устаткування (U_c)**, **ефективний фонд часу роботи устаткування ($E_{\Phi\tau}$)** та **продуктивність устаткування за годину (B_g)**

$$B_p = U_c \times E_{\Phi\tau} \times B_g. \quad (2.14)$$

Для оцінки використання виробничої потужності використовують коефіцієнт використання виробничої потужності, який визначається як відношення випуску продукції в натуральному виразі до середньорічної потужності.

На підприємстві із складання процесом виробництва (машинобудування) визначають коефіцієнт завантаження устаткування по кожній групі однотипного устаткування і в цілому по цеху.

Розрахунок такого коефіцієнту дає можливість виявити “вузькі місця”, зайви чи недостатню кількість устаткування.

$$K_3 = \frac{T_p}{E_{\Phi\tau} \times K_n}, \quad (2.15)$$

де K_3 - коефіцієнт завантаження устаткування; T_p - трудомісткість продукції (в нормо - годинах); $E_{\Phi\tau}$ - ефективність фонду часу роботи устаткування; K_n - коефіцієнт виконання норм виробітку.

Розширити і поліпшити використання виробничих потужностей можна за рахунок:

ліквідації простоїв устаткування; усунення непродуктивної роботи устаткування; ліквідації зайвого устаткування; поліпшення якості ремонту устаткування; підвищення коефіцієнту змінності; встановлення більш потужного устаткування; вдосконалення технологічних процесів; підвищення кваліфікації робітників; поліпшення організації виробництва.

5. Виробнича потужність промислових підприємств.

Виробнича потужність - це максимально можливий випуск продукції підприємством за певний час (зміну, добу, місяць, рік) у встановленій номенклатурі і асортименті при повному завантаженні обладнання і виробничих площ.

Виробнича потужність визначається в натуральних одиницях при обмеженій номенклатурі виробів і у вартісному виразі при широкому асортименті.

На величину виробничої потужності підприємства впливають такі фактори: кількість обладнання; його потужність; режим роботи підприємства; кваліфікаційний рівень робітників; структура основних фондів.

Виробнича потужність верстату, обладнання, агрегату (ВП обчислюється:

$$ВП_{\text{в}} = \frac{\Phi_{\text{в}}}{T_{\text{шт}}}, \quad \text{одиниць/період,} \quad (2.16)$$

де $T_{\text{шт}}$ - прогресивна норма часу на одиницю продукції, год/одиницю.

Виробнича потужність потокової лінії (ВП_{пл}):

$$ВП_{\text{пл}} = \frac{B_{\text{в}}}{r}, \quad \text{одиниць/період,} \quad (2.17)$$

де r - такт потокової лінії, год/одиниць.

Вихідна виробнича потужність у вартісному виразі, тобто потужність на кінець розрахункового періоду (року) (ВП_{вп}), обчислюється:

$$ВП_{\text{в.п.}} = ВП_{\text{п.п.}} + ВП_{\text{вв.п.}} - ВП_{\text{вив.п.}}, \quad \text{грн.} \quad (2.19)$$

де **ВПп.п.**- виробнича потужність на початок періоду, пер.;

ВПвв.п.- введена в плановому періоді виробнича потужність, пер.;

Впвив.п.- виведена за плановий період виробнича потужність, пер.

Середньорічна виробнича потужність (пер.р) підприємства, цеху, обчислюється за формулою:

$$\mathbf{Впсер.р=ВПп.р+ВПвв.п*k/12 \text{ ---} ВПвив.п*12-k/12 \text{ грн.}, \quad (2.20)}$$

де *k*- кількість місяців експлуатації обладнання з певною потужністю протягом року.

6.Планування розвитку виробничих потужностей водогосподарських будівельних та ремонтних підприємств **Поняття про виробничу потужність підприємства та фактична середньорічна виробнича потужність і її розрахунок.**

Під виробничою потужністю водогосподарських підприємств розуміють розрахунковий максимально можливий об'єм виконаних власними силами будівельно-монтажних робіт у грошовому виразі за певний період часу при найбільш повному використанні виробничих ресурсів.

До виробничих ресурсів відносять ведучі будівельні та меліоративні машини а також трудові ресурси. Ведучими рахуються машини, які забезпечують виконання основного об'єму БМР, а трудові ресурси визначають по спусковому складу робочих, які зайняті на будівельно-монтажних роботах за винятком машиністів та їх помічників.

Фактична виробнича потужність підприємства може бути як середньорічною величиною так і величиною на кінець року.

Фактична середньорічна виробнича потужність визначається на фактичній структурі робіт і розраховується методом коректування фактично виконаного об'єму робіт з урахуванням машинних і трудових ресурсів

$$M_{\phi} = Q_{\phi} \left(\frac{m}{K_m} + \frac{1-m}{K_r} \right), \quad (2.21)$$

де $Q_{\text{ф}}$ - фактично виконаний об'єм робіт, m - рівень робіт, які виконані механізованим способом в загальному обсязі БМР. K_M і K_T - коефіцієнт використання машинних і трудових ресурсів.

Коефіцієнт використання машинних ресурсів визначається по кожній групі ведучих машин і розраховується по формулі

$$K_{MJ} = (1 - K_{ЦJ})(1 - K_{Bj}) \quad (2.22)$$

де $K_{ЦJ}$ і K_{Bj} - коефіцієнти внутрішніх та цілозмінних втрат по житій групі машин.

Коефіцієнт використання всієї сукупності машин розраховується як середньозважений коефіцієнт використання їх груп

$$K_M = \frac{\sum K_{MJ} Z_J}{100} \quad (2.23)$$

де Z_J - питома вага розрахункової вартості машино-годин, відпрацьованих J-тою групою ведучих машин в загальній вартості машино-годин, які відпрацьовані на об'єктах підприємства, %.

Коефіцієнт використання трудових ресурсів визначають

$$K_T = (1 - K_{ЦВ})(1 - K_{ВВ}) \quad (2.24)$$

де $K_{ЦВ}$ і $K_{ВВ}$ - коефіцієнти внутрішніх та цілозмінних втрат робочого часу робочих.

Фактична виробнича потужність на кінець року та її розрахунок.

Фактична виробнича потужність на кінець базисного року в структурі робіт, яка фактично склалася в базисному році визначається коректуванням фактичної середньорічної виробничої потужності виходячи з наявності машинних та трудових ресурсів станом на кінець базисного року і розраховується

$$M_{\text{фн}} = M_{\text{ф}} \frac{m4_{МК} + (1 - m)4_{ТК}}{100} \quad (2.25)$$

де $Ч_{МК}$ - сумарна технічна потужність машинного парку підприємства на кінець базисного року в % до середньорічної.

$$4_{МК} = \frac{\sum 4_{МКJ} Z_J}{100} \quad (2.26)$$

де $\text{Ч}_{\text{ТК}}$ - чисельність робочих на кінець року в процентах до середньорічної.

Фактична виробнича потужність на кінець базисного року, але в базовій плановій структурі робіт по формулі

$$M_{\text{Ф.К.С.}} = M_{\text{Ф.К.}} \cdot K_{\text{С}} \quad (2.27)$$

де $K_{\text{С}}$ - коефіцієнт, який враховує зміну планової структури робіт в порівнянні з структурою робіт в базисному році.

7. Виробнича потужність ремонтних підприємств

Під виробничою потужністю ремонтного підприємства розуміють максимально можливий річний випуск продукції при найбільш повному використанні виробничого обладнання та площ.

Виробнича потужність виражається в приведених та умовних ремонтах. За одиницю приведення ремонту приймається об'єм ремонту машини представника, до якого приводяться об'єми ремонту окремих машин чи агрегатів. За одиницю умовного ремонту приймається об'єм ремонтних робіт, який по трудомісткості рівний 300 л.-год. і в умовах майстерні загального призначення.

Виробнича потужність ремонтного підприємства визначається в наступній послідовності:

- підготовка вихідних даних;
- розрахунок потужності цехів, відділків та дільниць по виробничій площі;
- розрахунок потужності цехів, відділків та дільниць по змінній продуктивності основного обладнання;
- аналіз розрахунків виробничої потужності цехів, відділків та дільниць і визначення потужності підприємства в цілому.
- визначення основних техніко-економічних показників і загальних даних економічності.

Лекція 3. Основний капітал підприємства

1. Поняття про основні засоби і їх роль у процесі виробництва.
2. Класифікація основних засобів.
3. Облік і оцінка основних засобів на підприємстві.
4. Амортизація основних фондів. Порядок нарахування і використання амортизаційних відрахувань.
5. Спрацювання основних фондів.
6. Показники оснащеності підприємства і працівників основними фондами.
7. Показники стану та руху основних фондів.
8. Показники ефективності використання основних фондів.
9. Нематеріальні активи : їх види, оцінка, нарахування зносу.
10. Шляхи підвищення ефективності використання основних фондів
11. фондів

1. Поняття про основні засоби і їх роль у процесі виробництва

Процес виробництва здійснюється при наявності таких факторів: трудові ресурси; знаряддя праці; предмети праці.

Знаряддя та предмети праці виступають як засоби виробництва і будучи виражені в грошовій формі утворюють виробничі фонди підприємства. В процесі виробництва здійснюється кругооберт (споживання) виробничих фондів і створюються матеріальні цінності. В залежності від характеру кругооберту виробничі фонди поділяються на основні та оборотні.

Основні засоби - це сукупність засобів праці або матеріально-речових цінностей, які діють у натуральній формі протягом тривалого часу, як у виробничій, так і не у виробничій сфері. При цьому вони не змінюють свій натурально-речовий склад, не входять до складу новоствореної продукції, а свою вартість переносять на новостворену продукцію поступово, по мірі зносу у вигляді амортизаційних відрахувань.

Під терміном **“основні фонди”** слід розуміти матеріальні цінності, які використовуються у виробничій діяльності платника податку, термін який перевищує 365 календарних днів з дати введення в експлуатацію таких матеріальних цінностей, та вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом.

Економічне значення основних засобів заключається в тому, що за їх участю здійснюється процес виробництва, визначається ступінь механізації виробництва і тим самим рівень продуктивності праці. На базі зростання основних фондів підвищується економічний потенціал виробництва і його виробнича потужність, що забезпечує зростання обсягів робіт. Засоби виробництва стають основними фондами, коли вони вводяться в експлуатацію.

Соціальне значення основних засобів полягає в тому, що вони покращують умови праці і створюють можливості для відтворення робочої сили.

2. Класифікація основних засобів

В “застарілій” класифікації основні засоби групувались за характером участі в процесі відтворення, галузями народного господарства, цільовим призначенням, приналежності і використанням. З першого липня 1997 року основні засоби групуються за такими ознаками:

1. Залежно від характеру участі основних засобів в процесі відтворення вони підрозділяються на виробничі і невиробничі.
2. За приналежністю основні засоби підрозділяються на власні й орендовані.
3. За використанням їх ділять на працюючі (основні засоби в експлуатації) і непрацюючі (що знаходяться на складі, в запасі, на консервації і т.д.).

Залежно від цільового призначення і характеру виконуваних функцій виробничі основні фонди підрозділяються не на 12 груп а на такі три групи:

група 1 - будівлі, споруди, їх структурні компоненти і передавальні пристрої, у тому числі житлові будівлі і їхні частини (квартири і місця загального користування);

група 2 - автомобільний транспорт і вузли (запасні частини) до нього, меблі, побутові електронні, оптичні, електромеханічні прилади та інструмент, включаючи ЕОМ, інші машини для автоматизованої обробки інформації, інформаційні системи, телефони, мікрофони, рації, інше конторське (офісне) обладнання і приладдя до нього;

група 3 - будь-які інші основні фонди, не включені до груп 1 і 2. Це передусім машини й обладнання (силове, робоче, підймальне та інше). До групи 3 також відносяться затрати на закладання і вирощування багаторічних насаджень до початку плодоношення, придбання племінної худоби, капітальні затрати на поліпшення земель та інші.

Основні фонди в залежності від характеру участі в процесі виробництва поділяються на основні виробничі фонди і основні невиробничі фонди. Основні виробничі фонди приймають участь в процесі виробництва і поділяються на активну і пасивну частину.

Активна частина приймає безпосередню участь у виробництві продукції і визначає виробничу потужність підприємства. До активної частини відносяться: силові машини і обладнання, робочі машини і обладнання, обчислювальна техніка, транспортні засоби, виробничий інструмент і інвентар. Пасивна частина створює умови для зберігання активної частини і обслуговує процес виробництва. До пасивної частини відносяться: будівлі, споруди, передавальні пристрої. В структурі основних виробничих фондів повинна переважати активна частина (більше 50%).

Основні невиробничі фонди не приймають безпосередньої участі в процесі виробництва, а створюють умови для відтворення робочої сили. До них відносяться: фонди житлово-комунального господарства, культури і мистецтва, охорони здоров'я, спорту, відпочинку.

3. Облік і оцінка основних засобів на підприємстві

Оцінка основного капіталу на підприємстві, і зокрема основних засобів відіграє велику роль для правильного визначення загальної величини основних фондів, їх складу і структури, а також амортизаційних відрахувань, вартості продукції, прибутку і рентабельності. Облік і оцінка основних засобів здійснюється у натуральному і вартісному виразі. Основні засоби підприємства відображаються в бухгалтерському обліку за фактичними витратами на їх придбання, доставку, встановлення, держреєстрацію, виготовлення. Облік у натуральному виразі проводиться для визначення кількості певних видів основних засобів і виробничої потужності підприємства. При цьому кожній одиниці основних

засобів присвоюється інвентарний номер, а на складне обладнання виписується технічний паспорт.

В інвентарних картках типових форм № 03-6, 03-7, 03-8 наводяться такі дані: назва основних засобів; їх технічна і економічна характеристика; інвентарний номер; завод-виготовлювач; заводський номер; дата випуску; дата і номер акта вводу в експлуатацію; норма амортизації.

В технічному паспорті відображаються дані про капремонт і всі зміни щодо основних засобів.

Основні засоби оприбутковуються в обліку на підставі акту вводу їх в експлуатацію, який підписується керівником та матеріально відповідальною особою.

У вартісному виразі облік основних фондів ведеться за первісною вартістю, відновною вартістю, залишковою та ринковою вартістю.

Первісна вартість - це вартість основних засобів в момент їх придбання, включаючи транспортні та заготівельно-складські витрати.

Заготівельно-складські витрати - витрати на утримання і ремонт складських приміщень, зберігання основних фондів, оплата праці робітників складу.

$$P_v = C_{opt} + TP + ЗСВ$$

Оцінка основних засобів за первісною вартістю в динаміці має недоліки, тому що змінюються ціни в капітальному будівництві і оптові ціни на промислову продукцію. На основі переоцінок визначається відновна вартість:

Відновна вартість - це вартість відтворення основних засобів в сучасних умовах, тобто при нових цінах і нових способах виробництва.

Основні фонди, які вводяться в експлуатацію після переоцінки обліковуються за первісною вартістю, яка дорівнює відновній.

Залишкова вартість необхідна для характеристики якісного стану основних засобів і показує, яка частина вартості основних фондів не перенесена на новостворену продукцію чи

виконані роботи. Є розрахунковою величиною і визначається як різниця між первісною вартістю і сумою нарахованого зносу.

Ринкова (оцінена) вартість - це вартість основних фондів, по якій здійснюються реальні умови купівлі-продажу основних фондів. Визначається при передачі майна в оренду і акціонуванні підприємств.

Облік нематеріальних активів ведеться на активному рахунку 04 за первісною оцінкою, яка складається із фактичних затрат на придбання нематеріальних активів, приведення їх до стану використання із запланованою метою.

Ліквідна вартість показує суму коштів, яку може отримати підприємство внаслідок реалізації металобрухту за умови повного списання основних засобів.

4. Амортизація основних фондів. Порядок нарахування і використання амортизаційних відрахувань

В процесі експлуатації основні фонди використовуються в первісній натуральній формі багаторазово і зазнають певних змін. При цьому вони втрачають не тільки споживчу вартість, а й вартість в цілому.

Під терміном **“амортизація”** основних фондів і нематеріальних активів слід розуміти поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення, на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань.

Амортизація основних фондів фіксує міру їх зношення, виражає величину зменшення їх вартості і по мірі реалізації продукції акумулює кошти для фінансування оновлення основних засобів.

Суми амортизаційних відрахувань визначаються шляхом множення норми амортизаційних відрахувань на балансову вартість груп основних фондів на початок звітного періоду:

$$B_{(a)} = B_{(a-1)} + \Pi_{(a-1)} - B_{(a-1)} - A_{(a-1)},$$

де $B_{(a)}$ - балансова вартість групи на початок звітного періоду;

$B_{(a-1)}$ - балансова вартість групи на початок періоду, що передував звітному;

$\Pi_{(a-1)}$ - сума витрат, понесених на придбання основних фондів, здійснення капітального ремонту, реконструкцій, модернізацій та інших поліпшень основних фондів протягом періоду, що передував звітному;

$V_{(a-1)}$ - сума виведених з експлуатації основних фондів протягом періоду, що передував звітному;

$A_{(a-1)}$ - сума амортизаційних відрахувань, нарахованих у періоді, що передував звітному.

Сума амортизаційних відрахувань вилученню до бюджету не підлягають.

Балансова вартість основних фондів визначається на рівні їх залишкової вартості, тобто балансовою вартістю буде вже не первісна вартість основних фондів, а первісна вартість за мінусом зносу.

Загальна сума амортизаційних відрахувань за нормативний строк служби дорівнює балансовій вартості за мінусом ліквідної вартості.

Річна сума амортизаційних відрахувань визначається як відношення загальної суми амортизаційних відрахувань до нормативного строку служби:

$$A_p = \frac{\sum A}{T_n} = \frac{B_e - L_e}{T_e}$$

На практиці річні амортизаційні відрахувань визначається за допомогою норм амортизації:

$$A = \frac{B_{п.} * N_A}{100} \text{ грн.}$$

де: N_A - норма амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних засобів, %.

Нормативний строк служби – це економічно доцільний строк служби, на протязі якого забезпечуються технічні умови використання основних засобів.

При рухомому складі вантажних і легкових автомобілів амортизація нараховується в % на 1000 км пробігу.

При списанні основних фондів до повного перенесення їх первісної вартості на витрати виробництва та обігу амортизація недонараховується. Недоамортизована частина відшкодовується за

рахунок прибутку підприємства.

Вимоги до нарахування амортизації:

1. Нарухування амортизації починається з першого числа місяця наступного за місяцем зарахування основних фондів на баланс підприємства.

2. По об'єктах, що вибули, нарахування амортизації припиняється 1-го числа місяця наступного за місяцем вибуття.

3. Амортизація нараховується під час простою основних засобів, а також за час їх знаходження в ремонті і технічному обслуговуванні.

Розрахунок амортизації та зносу проводиться бухгалтерією за даними інвентарних карток щомісячно і суму нарахованого зносу заносять в інвентарні картки та інвентарні регістри аналітичного обліку.

З 1991 року амортизаційні відрахування в Україні здійснюються тільки на **повне відновлення**. Згідно "Положення про порядок визначення амортизації та віднесення амортизаційних відрахувань на витрати підприємства (обігу)" амортизації підлягають витрати, пов'язані із:

- придбанням та введенням в експлуатацію основних фондів;
- самостійним виготовленням основних фондів;
- проведенням певних видів ремонтів, реконструкції і модернізації основних фондів;
- поліпшення земель.

Норма амортизації (H_a) для певної групи обладнання визначається із залежності:

$$H_a = \frac{B_{п.} - B_{л.}}{B_{п.} * T_{сл.}}$$

де: $B_{л.}$ - ліквідаційна вартість основних фондів певної групи, грн.;

$T_{сл.}$ - термін служби основних фондів, визначений технічною документацією, років.

амортизаційних відрахувань, затверджені згаданим "Положенням...", встановлюються у відсотках до балансової вартості кожної із груп основних фондів на початок звітного періоду у таких розмірах:

група 1-5%; група 2-25%; група 3-15%.

Ці ж норми застосовуються бюджетними установами для визначення зношення основних фондів.

Нарахування амортизації на основні фонди **групи 1** проводиться до досягнення кожним об'єктом балансової вартості 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Залишкова вартість таких основних фондів відноситься на витрати виробництва в тому періоді, в якому досягнута така вартість.

Нарахування амортизації на основні фонди **групи 2 і групи 3** проводиться до досягнення *групою* нульового значення балансової вартості.

Сума амортизаційних відрахувань є частиною витрат виробництва підприємства і не може бути

5. Методи нарахування амортизації.

При нарахуванні амортизації використовується пропорційний метод і методи прискореної амортизації. Суть **пропорційного** методу полягає в тому, що амортизаційні відрахування щорічно нараховуються рівними долями, виходячи з балансової вартості і норми амортизації на повне відновлення первісної вартості.

До **прискореної** амортизації відносяться такі методи:

1. Регресивний (застосовується з дозволу Міністерства економіки).

2. Подвійної регресії, або подвійно понижуючий балансовий метод. Застосовується у країнах з розвинутою ринковою економікою.

3. Кумулятивний метод або метод врахування цілих значень років служби.

Амортизаційна політика є важливим фактором управління відтворенням основних фондів. Стимулюючий вплив амортизації на ефективність виробництва визначається її впливом на фінансові результати підприємства. Досвід зарубіжних країн свідчить, що з метою підвищення ефективності виробництва є вигідним погашати балансову вартість основних фондів за більш короткі строки. Завданням прискореної амортизації є створення фінансових можливостей для прискорення впровадження у виробництво

досягнень НТП і стимулювання підприємств у підвищення темпів оновлення основних засобів.

Прискорена амортизація дає можливість більшу частку балансової вартості основних засобів вкласти у собівартість продукції в перші роки експлуатації. Це дозволяє підприємствам зменшувати збитки від морального зносу і в останні роки амортизаційні відрахування не будуть підвищувати собівартість продукції.

Підприємства мають право проводити прискорену амортизацію активної частини без збільшення вартості продукції, яка виготовляється. У випадку прискореної амортизації норми амортизації не можуть бути збільшені більш ніж у два рази. Методи нарахування прискореної амортизації не застосовуються до таких видів основних засобів: робоча та продуктивна худоба; рухомий склад транспорту; транспортні засоби зі строком служби до 3-х років.

Методи прискореної амортизації:

1. Метод регресії. За цим методом норми амортизації збільшуються в півтора рази і нарахування амортизації відбувається від залишкової вартості основних засобів.

$$A_p = \text{ОФ}_{\text{зал}} \cdot \frac{1,5 \cdot \alpha_e}{100\%}$$

2. Метод подвійної регресії. Суть цього методу полягає в тому, що норма амортизацій підвищуються в два рази і розрахунок амортизаційних відрахувань відбувається від залишкової вартості:

$$A_p = \text{ОФ}_{\text{зал}} \cdot \frac{2 \cdot \alpha_e}{100\%}$$

де $\text{ОФ}_{\text{зал}}$ - залишкова вартість основних засобів

3. Кумулятивний метод, або метод суми чисел. При цьому визначається економічно-доцільний строк служби основних засобів і визначається кумулятивне число, що відповідає цьому строку служби. Річні амортизаційні відрахування визначаються за залежністю:

$$A_p = \frac{\text{ОФ}_{\text{від}} \cdot (T_n + 1 - n)}{K}$$
$$\alpha = \frac{T_n}{K} \cdot 100\%$$

де K - кумулятивне число; n - число років експлуатації; T_n - економічно-доцільний строк служби.

Амортизаційні відрахування є власністю підприємства і вилученню не підлягають.

6. Спрацювання основних фондів

Особливістю основних засобів є те, що вони багаторазово використовуються у первісній натуральній формі, і в процесі експлуатації зазнають змін. Поступово ці зміни нагромаджуються, що може привести до непридатності основних фондів. Основні фонди не тільки втрачають споживчу вартість, а й вартість в цілому, тобто основні фонди зношуються. Розрізняють два види зносу: фізичний і моральний знос.

Фізичний знос - це матеріальне зношування основних фондів в процесі їх експлуатації і під впливом сил природи. Матеріальне зношення відбувається як в процесі експлуатації так і при зберіганні. Інтенсивність фізичного зносу залежить від тривалості змін, кваліфікації обслуговуючого персоналу, умов експлуатації, заводської надійності вузлів та агрегатів, з яких виготовлені основні засоби.

В більшій мірі фізичному зносу піддається зносу активна частина основних засобів. З економічної точки зору фізичний знос можна визначити за величиною витрат, які необхідні для відновлення основних фондів до первісного стану за техніко-економічними характеристиками. Грошовим виразом фізичного зносу є річні амортизаційні відрахування.

Моральний знос - це конструктивне старіння і знецінення машин і обладнання в результаті впровадження більш досконалої техніки. Моральний знос виникає з двох причин:

1. В результаті появи нової більш дешевої техніки і обладнання в розрахунку на одиницю корисного ефекту.

2. В наслідок створення більш продуктивних машин, що забезпечує зниження собівартості одиниці робіт і за цих умов використання старої техніки є не вигідним.

Моральний знос настає завжди раніше, ніж фізичний знос. Чим вищий рівень науково-технічного прогресу, тим швидше моральне старіння. Моральний знос діє у напрямку скорочення

строку експлуатації і враховується при визначенні норм амортизації, тобто збільшуючи величину цих норм.

Величина морального зносу визначається як різниця у вартості старої і нової машини з однаковою споживчою вартістю, або за величиною економічних витрат на виробництво продукції новою і старою машинами. Уповільнити моральний знос можна за рахунок удосконалення конструкції машин і механізмів, підвищення довговічності деталей, а також за рахунок покращання технічного обслуговування і зберігання основних засобів.

При безкоштовній передачі нематеріальних активів залишкова їх вартість відноситься підприємством на рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства або, фондів, що створюються підприємством.

Основним призначенням **поточного** ремонту є забезпечення основних фондів у стані, придатному для експлуатації. Це здійснюється шляхом проведення регулярних ремонтних робіт. Витрати на поточний ремонт носять рівномірний характер, здійснюються за рахунок ремонтного фонду підприємства і повністю відносяться на собівартість продукції по мірі здійснення ремонту.

Капітальний ремонт - це відшкодування фізичного зносу і відновлення початкових експлуатаційних характеристик основних засобів.

Він проводиться через певні проміжки часу і вимагає значно більших витрат коштів і праці. В результаті капремонту основні фонди частково відновлюються, тому капремонт виступає як форма часткового відтворення основних фондів.

З метою підтримки машин і механізмів у робочому стані проводяться **планово-попереджувальні** ремонти. Суть цих ремонтів полягає в тому, що агрегат через певну кількість відпрацьованих машино-годин підлягає профілактичному огляду, що дозволяє запобігти аваріям і поліпшує екстенсивне використання основних засобів.

Затрати на всі види ремонтів плануються на підприємстві самостійно, виходячи з технічного рівня виробництва, фізичного стану основних фондів (спрацювання) і забезпеченості матеріальними і фінансовими ресурсами. Для проведення ремонтів

на підприємстві створюється ремонтний фонд за рахунок власних коштів.

По відношенню до категорії основних засобів **відтворення** означає постійне відновлення. В процесі експлуатації основні фонди втрачають свої первісні характеристики. Відтворення основних фондів здійснюється на базі НТП.

Основні форми відтворення є: часткове, просте, розширене.

Часткове відтворення передбачає відшкодування фізичного зносу та відновлення техніко-економічних характеристик. Здійснюється при проведенні капітального ремонту основних засобів.

Просте відтворення передбачає заміну фізично спрацьованих основних фондів підприємства новими.

Розширене передбачає розширення матеріально-технічної бази підприємства як за рахунок нового будівництва і придбання нових основних засобів, так і шляхом реконструкції діючих основних фондів.

Основними джерелами відтворення є такі кошти:

- часткове відтворення здійснюється за рахунок ремонтного фонду;
- просте відтворення - за рахунок амортизаційного фонду;
- розширене відтворення - за рахунок прибутку і частини амортизаційних відрахувань.

В бюджетних організаціях відтворення основних фондів здійснюється за рахунок бюджетних коштів.

Форма власності обумовлює специфічні джерела фінансування відтворення основних засобів. Так, у акціонерному товаристві джерелами фінансування відтворення основних фондів є: нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд, проценти за банківський кредит; дивіденди акціонерів, спрямовані на розвиток виробництва; емісія цінних паперів.

7. Показники забезпеченості підприємства і працівників основними фондами

Для характеристики **забезпеченості (оснащеності)** підприємства основними засобами використовують такі показники:

Фондозабезпеченість (фондооснащеність, фондомісткість) - характеризує забезпеченість або потребу підприємства в основних

засобах для виробництва одиниці продукції. Визначається як відношення балансової вартості основних виробничих фондів до обсягів виробленої продукції (робіт і послуг).

Механозабезпеченість - характеризує потребу підприємства у засобах механізації (активній частині) для виконання одиниці робіт. Розраховується як відношення балансової вартості засобів механізації до обсягів виконаних робіт.

Енергоозброєність - характеризує потребу у потужності двигунів чи засобів енергетики для виконання одиниці робіт.

Для характеристики ступеня забезпеченості робітниками основними засобами використовують показники: фондоозброєність праці; механоозброєність праці; енергоозброєність праці.

Фондоозброєність праці характеризує співвідношення між основними засобами і чисельністю працюючих. Показує, яка вартість основних фондів припадає на одного робітника.

$$\Phi_{п.} = \frac{S_{сеп.}}{Ч},$$

де $Ч$ - середньоспискова чисельність промислово-виробничого персоналу, чол.

Середньорічна вартість основних фондів ($S_{сеп.}$) обчислюється за формулою:

$$S_{сеп.} = S_{поч.} + S_{введ.} * \frac{T_{введ.}}{12} + S_{вив.} * \frac{T_{вив.}}{12}, \text{ грн.}$$

де $S_{поч.}$ - вартість основних фондів на початок року, грн.;

$S_{введ.}$ - вартість введених протягом року основних фондів, грн.;

$T_{введ.}$ - кількість місяців до кінця року, протягом яких функціонуватимуть введені основні фонди;

$S_{вив.}$ - вартість виведених з експлуатації основних фондів протягом року, грн.;

$T_{вив.}$ ~ кількість місяців до кінця року з моменту виведення з експлуатації основних фондів.

Механоозброєність праці визначається співвідношення між величиною вартості засобів механізації та чисельністю працівників.

Енергоозброєність праці показує, яка сумарна потужність двигунів припадає на одного робітника.

8. Показники стану та руху основних фондів

На підприємстві постійно відбувається рух основних фондів, а саме збільшення їх вартості за рахунок будівництва або придбання, і зменшення за рахунок вибуття (зносу обладнання). Для характеристики **руху** основних фондів використовуються такі показники:

коефіцієнт вибуття - показує яка доля основних фондів, що була на балансі підприємства на початку року, списана внаслідок повного зносу або з інших причин. Розраховується як відношення вартості основних виробничих фондів, що вибули з експлуатації, до вартості основних фондів на початок року;

коефіцієнт оновлення - характеризує долю нових, введених в експлуатацію основних засобів. Розраховується як відношення вартості основних виробничих фондів, введених в експлуатацію, до вартості основних виробничих фондів на кінець року;

коефіцієнт росту - розраховується як відношення вартості основних виробничих фондів на кінець року до вартості основних виробничих фондів на початок року;

коефіцієнт інтенсивності оновлення - визначається як відношення коефіцієнта оновлення до коефіцієнта вибуття. Характеризує внутрішні зв'язки в процесі оновлення та вибуття.

Для характеристики **фізичного стану** основних фондів використовуються показники:

коефіцієнт зносу - характеризує ступінь зносу основних засобів і розраховується як відношення суми нарахованого зносу за певний період до балансової вартості основних засобів за цей же період;

коефіцієнт придатності показує, яка доля вартості основних фондів не перенесена на новостворену продукцію, або яку долю складає залишкова вартість по відношенню до балансової.

$$K_{zn} + K_{пр} = 1,0$$

Частковими показниками використання основних фондів є:

- коефіцієнт екстенсивного завантаження устаткування ($K_{екст}$);
- коефіцієнт інтенсивного завантаження ($K_{інт}$);

- коефіцієнт інтегрального використання основних фондів (Кінтег.)
- коефіцієнт змінності роботи обладнання (Кзм).

Кекст по групі обладнання цеху визначають:

$$K_{\text{екст.}} = \frac{\Phi_{\text{д.}}}{\Phi_{\text{н.}}}, K_{\text{екс}} = \frac{T_{\phi}}{T_{\text{пл}}};$$

де $\Phi_{\text{д}}$, $\Phi_{\text{н}}$ - дійсний і номінальний фонд часу роботи обладнання за певний період, відповідно, год.

$$\Phi_{\text{н.}} = (\Phi_{\text{к}} - (B + C)) * t_{\text{зм.}} * Z_{\text{зм.}}, \text{ год.}$$

де $\Phi_{\text{к}}$ - календарний фонд часу, дні;

B, C - вихідні і святкові дні;

$t_{\text{зм}}$ - тривалість зміни, год;

$Z_{\text{зм}}$ - кількість змін роботи обладнання на добу.

Кекст на робочому місці обчислюється:

$$K_{\text{екст.}} = \frac{\sum_{i=1}^m t_{\text{шт.і}} * N_i}{\Phi_{\text{д.}}}$$

де m - кількість видів деталей, що обробляються на робочому місці;

$t_{\text{шт.і}}$ - норма часу на одну деталь і-го виду, н-год;

N_i - обсяг випуску деталей і-го виду, шт.

Кінт по групі обладнання

обчислюється:

$$K_{\text{інт.}} = \frac{t_{\phi \text{ акт.}}}{t_{\text{норм.}}}, K_{\text{інт}} = \frac{W_{\phi}}{W_{\text{пл}}};$$

де $t_{\text{факт}}$ - фактично витрачений час на виготовлення одиниці продукції, н-год;

$t_{\text{норм}}$ - технічно обґрунтована норма часу на одиницю продукції, н-год.

Кінт на робочому місці визначають;

$$K_{\text{інт.}} = \frac{\sum_{i=1}^m t_{\text{маш.і}} * N_i}{\sum_{i=1}^m t_{\text{шт.і}} * N_i}$$

де $t_{\text{маш.1}}$ – машинний час обробки одної деталі i -го виду, n – год;

9. Показники ефективності використання основних фондів

Економічна ефективність використання основних засобів характеризується системою натуральних і вартісних показників. Серед **вартісних показників** основними є:

фондовіддача, яка розраховується як відношення обсягів виробленої продукції (робіт та послуг) до середньорічної вартості основних засобів;

фондозабезпеченість - величина взаємо обернена до показника фондовіддачі і показує потребу в основних засобах для виконання одиниці робіт;

рентабельність основних засобів - показує величину прибутку, отриманого на 100 грош. од. вартості основних фондів;

коефіцієнт віддачі спожитих засобів виробництва - показує виробництво продукції на одиницю спожитих основних засобів. Визначається як відношення обсягів виробленої продукції до річних амортизаційних відрахувань.

Вартісні показники ефективності використання основних засобів мають той недолік, що на показники фондовіддачі впливає структура робіт та їх матеріаломісткість. Чим більше витрачається матеріалів на виготовлення продукції, і чим більша вартість одиниці матеріалів, тим більша вартість продукції і показник фондовіддачі вищий.

З метою запобігання впливу матеріаломісткості потрібно розраховувати фондовіддачу по доданої вартості і чистій продукції.

До **натуральних показників** використання основних засобів відносяться:

натуральний виробіток технічних засобів на одиницю потужності або на одиницю обладнання певної марки;

коефіцієнт використання календарного часу характеризується відношення кількості машино-годин роботи до кількості машино-годин перебування основних засобів на підприємстві;

коефіцієнт змінності - визначається шляхом ділення кількості відпрацьованих машино-годин на кількість

відпрацьованих машино-днів і на середню тривалість зміни в годинах;

Коефіцієнт змінності обчислюється:

$$K_{зм.} = \frac{V_{зм.}}{V_{д.}}, \quad \text{або} \quad K_{зм.} = \frac{\Phi_{д.в.}}{\Phi_{д.о.р.}} K_{зм} = \frac{Z_{\phi}}{Z_{пл}} = \frac{T_{\phi}}{T_{н}} ;$$

де $V_{зм.}$ - кількість відпрацьованих верстато-змін;

$V_{д.}$ - кількість відпрацьованих верстато-днів;

$\Phi_{д.в.}$ - дійсний фонд часу роботи всього обладнання, год.;

$\Phi_{д.о.р.}$ - дійсний фонд часу роботи всього обладнання при однозмінній роботі, год.

коефіцієнт технічної готовності - це відношення часу перебування технічних засобів на підприємстві, зменшеного на час перебування в ремонті та очікуванні ремонту, до часу їх перебування на підприємстві.

10. Нематеріальні активи: їх види, оцінка, нарахування зносу

Нематеріальні активи - це довгострокові вкладення в придбання об'єктів інтелектуальної власності та інших аналогічних майнових прав, які визнаються об'єктом права власності конкретного підприємства і приносить йому дохід.

В поняття інтелектуальної власності входять три групи об'єктів (в залежності від форми охорони прав):

1. Об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки і товарні знаки). Вони захищаються патентним правом. Ціна товару з товарними знаками на світовому ринку на 25% більше ніж на немарковані.

2. Результати науково-дослідних робіт, комерційні таємниці, “ноу-хау” і гудвіли. До “ноу-хау” відносяться незапатентовані винаходи, методи, способи, навички які необхідні для проведення проектування, розрахунків та виготовлення виробів, склад та рецепти матеріалів, речовин, сплавів і оптимального рішення технологічних процесів.

Майнові права - це право користування земельними ділянками і природними ресурсами.

Гудвіл - це ціна фірми (її репутація) - це різниця між оцінкою майна, яке рахується на балансі купленого підприємства і

фактичною ціною заплаченою за нього. Він визначається лише в процесі купівлі-продажу підприємства.

3. Твори науки, літератури і мистецтва.

Початкова вартість нематеріальних активів складається з ціни придбання, вартості юридичного оформлення документів і доведення нематеріальних активів до стану готовності для використання.

Нематеріальні активи які вносяться учасниками (акціонерами) в якості внесків у статутний фонд оприбутковуються за договірною ціною.

Норма зносу визначається щомісячно, виходячи з первісної вартості і строку корисного використання нематеріальних активів, який встановлюється в розрахунку на умовний період (не більше 10 років) але не більше як термін роботи підприємства.

11. Шляхи підвищення ефективності використання основних засобів

Кількість продукції, що виробляється на підприємстві, залежить не тільки від забезпеченості основними засобами, але й від того, наскільки ефективно вони використовуються. Підвищення економічної ефективності використання основних фондів знаходить свій вираз у збільшенні обсягів виробництва продукції, підвищенні продуктивності праці і фондівіддачі. Покращання використання основних засобів є резервом підвищення ефективності виробництва в цілому, і це обумовлено тим, що значна частина витрат, які утворюють собівартість продукції, пов'язана з використанням основних засобів.

Наприклад, у собівартості продукції витрати на експлуатацію машин і обладнання становлять 30%, транспортні витрати 10%. Покращання використання основних засобів зменшує величину витрат по експлуатації цих фондів на одиницю продукції за рахунок скорочення їх умовно-постійної величини, тобто амортизаційних відрахувань. З іншого боку, покращання використання основних фондів зменшує потребу у капітальних вкладеннях для розвитку матеріально-технічної бази підприємства.

Розрізняють два шляхи покращання використання основних фондів:

Національний університет
водного господарства
та природокористування

екстенсивний - передбачає збільшення тривалості роботи основних засобів на протязі року. Здійснюється за рахунок збільшення змінності роботи машин і механізмів на протязі року, зменшення тривалості ремонтів, ліквідації сезонності виробництва, скорочення часу на перебазування машин з об'єкту на об'єкт тощо;

інтенсивний - передбачає підвищення продуктивності основних фондів за одиницю робочого часу. Здійснюється за рахунок підвищення кваліфікації робочих кадрів, впровадження нових технологій, нових форм організації та оплати праці, матеріального стимулювання за ефективне використання основних засобів.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Лекція 4. Оборотний капітал підприємства.

1. Економічна суть , склад , структура та джерела створення оборотних засобів.
2. Джерела утворення оборотних коштів на підприємстві
3. Поняття про ліквідність підприємства
4. Показники ефективності використання оборотних засобів.
5. Нормування оборотних засобів підприємства.

1. Економічна суть , склад, структура та джерела створення оборотних засобів.

Економічна суть оборотних засобів полягає в тому, що вони знаходяться в безперервному русі — круговерті в процесі якого послідовно змінюють свою форму, переходячи з грошової в матеріальну, з матеріальної в товарну та з товарної в грошову, тобто проходить три стадії кругооберту.

На першій стадії, яка проходить в сфері обігу оборотні засоби виступають у грошовій формі, потім вони витрачаються на закупку сировини, матеріалів, палива та інших матеріальних цінностей необхідних для діяльності підприємства.

На другій стадії, яка проходить у виробничій сфері , товарно-машинні цінності використовуються у виробництві. При цьому вартість товарно-матеріальних цінностей повністю втілюється у вартість створеного продукту.

На третій стадії кругообігу (сфера обміну) знову створений продукт праці перетворюється у грошову форму.

Оборотні засоби (оборотні кошти) діляться на оборотні фонди і фонди обігу.

Оборотні фонди - це частина виробничих фондів підприємства, яка повністю споживається в кожному технологічному циклі виготовлення продукції і повністю переносить свою вартість на вартість цієї продукції.

Речовим змістом оборотних фондів є предмети праці, а також деякі засоби праці (які мають вартість, меншу, ніж 100 одиниць національної валюти або термін служби менше одного року).

До оборотних фондів відносять сировину, запасні частини, паливо, допоміжний матеріал та інші матеріальні цінності необхідні для нормальної виробничої діяльності підприємства.

Оборотні фонди поділяються на ряд груп:

1. Виробничі запаси (предмети праці, які ще не залучені у виробничий процес і знаходяться на складах підприємства у вигляді запасів).

2. Незавершене виробництво (продукція, яка ще не пройшла всіх стадій обробки).

3. Витрати майбутніх періодів (витрати на підготовку та освоєння нової продукції, що мають місце в даний період, але будуть погашені в майбутньому). До них відносяться витрати на переобладнання, освоєння нової техніки, оренду приміщень тощо.

Поруч з оборотними фондами існують фонди обігу, тобто ті, які функціонують у сфері обігу (реалізації продукції). До них відносяться:

1. Готова продукція на складах підприємства.
2. Готова продукція, яка відвантажена і знаходиться в дорозі.
3. Грошові кошти на розрахунковому та інших рахунках.
4. Грошові кошти у незавершених розрахунках.
5. Готівка в касі.

Структура оборотних засобів характеризується співвідношенням їх окремих елементів у загальному обсязі оборотних засобів, яке виражається у відсотках. Ця структура може бути досить різною в залежності від галузі, до якої належить підприємство, але в цілому по промисловості 2/3 оборотних засобів - це оборотні фонди, а 1/3 - фонди обігу.

Джерелом формування оборотних засобів підприємства є власні і залучені засоби. До власних належать виділені підприємству при його утворенні кошти (якщо підприємства державні), статутні фонди недержавних підприємств, а також поповнення цих фондів. Поповнення може відбуватись за рахунок прибутку підприємства, а також за рахунок залучення в оборот стійких пасивів (заборгованості по заробітній платі, внесків на соціальне страхування, резервів майбутніх платежів).

Залученими оборотними засобами є кредити банків, якими покривається нестача власних оборотних засобів.

2. Джерела утворення оборотних коштів на підприємстві

Джерелами оборотних засобів є власні оборотні засоби підприємства, прирівняні до власних оборотних засобів та позичкові.

До **власних** оборотних засобів відносяться: статутний фонд в частині формування оборотного капіталу; резервний фонд; кошти спеціальних фондів; нерозподілений прибуток звітного року.

Кошти, прирівняні до власних (стійкі пасиви) не належать підприємству, але воно використовує його в господарській діяльності. До них належить, головним чином, заборгованість постачальникам за матеріально-технічні ресурси та мінімальна заборгованість робітникам і службовцям по заробітній платі.

Власні оборотні кошти призначені для покриття мінімальних запасів ТМЦ. Проте потреба підприємства у коштах для створення запасів протягом року неоднакова, тому більшість підприємств залучає до обігу позичкові кошти.

До **позичкових** коштів відносяться: короткострокові банківські кредити; кредиторська заборгованість; емісія цінних паперів підприємства; одержання товарного кредиту, всі види кредиторської заборгованості.

Наявність власних засобів у розмірах нормативної потреби, а також залучення кредитів не є гарантією нормального господарювання. Про нераціональне використання оборотних засобів свідчить їх відволікання на такі цілі:

1. Наднормативні запаси ТМЦ і витрати виробництва, якщо вони не прокредитовані банком.
2. Дебіторську заборгованість за товари неоплачені в строк.
3. Іншу кредиторську заборгованість.

Для запобігання над нормованих запасів всі угоди на поставку ТМЦ обов'язково візуються у фінансовому відділі підприємства. У візі фінансовий відділ відмовить, якщо кількість сировини, матеріалів, які мають надійти підприємству за угодою, перевищує планову потребу, з обов'язковим урахуванням наявних перехідних запасів. Фінансова служба організовує систематичний контроль за станом оплати покупцями відвантаженої продукції і при виникненні дебіторської заборгованості накладає штрафні фінансові санкції.

Потреба підприємства у власних оборотних коштах може збільшуватись у зв'язку із зростанням обсягів виробництва або збільшенням нормативних запасів і витрат. Це пояснюється змінами в асортименті продукції, змінами умов постачання готових виробів та зміною умов розрахунків між споживачами та постачальниками.

Головним фінансовим джерелом покриття додаткової потреби в оборотних коштах є власні фінансові ресурси, а саме нерозподілений прибуток звітного року.

На державному підприємстві джерелом приросту нормативу оборотних коштів можуть бути асигнування із державного бюджету, а також кошти, що отримані в результаті внутрішньогалузевого перерозподілу фінансових ресурсів.

Господарські товариства всіх форм недержавної власності можуть збільшувати норматив оборотних коштів за рахунок коштів призначених на збільшення статутних фондів.

Нестача оборотних коштів призводить до погіршення стану підприємства і неплатоспроможності.

3. Поняття про ліквідність підприємства

Платоспроможність підприємства оцінюють за допомогою коефіцієнта абсолютної ліквідності (K_a). **Ліквідність** - це здатність підприємства погашати свої боргові зобов'язання. Оцінюється за допомогою коефіцієнта абсолютної ліквідності, який розраховується як відношення ліквідної частини оборотних засобів до короткострокової заборгованості підприємства.

$$K_a = \frac{O_z^n}{K_z},$$

де O_z^n - ліквідна частина оборотних засобів; K_z - короткострокові зобов'язання підприємства.

Ліквідні елементи оборотних коштів - це ті елементи активів, які легко перетворюються у гроші, тобто реалізуються. До них відносяться: кошти в касі підприємства; кошти на розрахунковому рахунках у банку; короткострокові фінансові вкладення в тому числі цінні папери.

Короткострокові зобов'язання підприємства - це короткострокові кредити; позики, непогашені в строк; кредиторська заборгованість короткострокового характеру.

Підприємство вважається ліквідним, якщо коефіцієнт абсолютної ліквідності перевищує 0,2 ... 0.25. Це означає, що на кожні 100 грн. од. короткострокових зобов'язань підприємство буде мати 25 грн. од. високоліквідних оборотних засобів.

4. Показники ефективності використання оборотних засобів.

Оборотні засоби підприємства знаходяться у безперервному русі, переходячи із однієї стадії круговороту в іншу. Оборót оборотних засобів, виміряний в часі, називається їх **оборотністю**.

Економічне значення оборотності полягає в тому, що від неї залежить величина необхідних підприємству сум грошових коштів для здійснення процесу виробництва і реалізації продукції.

Показниками оборотності оборотних засобів є:

- коефіцієнт оборотності;
- коефіцієнт завантаження;
- тривалість одного обороту.

Коефіцієнт оборотності (Кобор) показує кількість оборотів за рік і визначається відношенням реалізованої за рік продукції (РП) до середньорічного залишку нормованих оборотних засобів (S_{ноз}):

$$K_{об.} = \frac{РП}{S_{ноз.}}$$

Коефіцієнт завантаження (Кзав) - величина, обернена коефіцієнту оборотності:

Цей показник показує, скільки оборотних коштів підприємства припадає на одну гривню реалізованої продукції.

Тривалість обороту (Тоб) показує тривалість одного обороту оборотних засобів в днях і визначається:

$$T_{об.} = \frac{360}{K_{об.}}, \text{ дні,}$$

Середньомісячний залишок нормованих оборотних засобів (S_{ноз.міс}) обчислюється:

$$S_{ноз.міс.} = \frac{S_{п.} + S_{к.}}{2}, \text{ грн,}$$

де S_1, S_k - відповідно залишок нормованих оборотних засобів на початок і кінець місяця, грн.

Середньорічний залишок нормованих оборотних засобів ($S_{\text{ноз}}$) можна знайти із залежності:

$$S_{\text{ноз}} = \frac{S_1 + S_2 + \dots + S_{12}}{12}, \text{ грн.},$$

де $S_1, S_2 \dots S_{12}$ - середньомісячні залишки нормованих оборотних засобів, грн.

Суму вивільнених в результаті прискорення оборотності оборотних засобів ($\Delta S_{\text{ноз}}$) можна обчислити за формулою:

$$\Delta S_{\text{ноз}} = \frac{PP_{\text{зв.}}}{360} * (T_{\text{об.баз}} - T_{\text{об.зв.}}), \text{ грн.},$$

де $PP_{\text{зв}}$ - обсяг реалізації у звітному році, грн.;

$T_{\text{об.баз}}$, $T_{\text{об.зв}}$ - середня тривалість одного обороту оборотних засобів відповідно у базовому і звітному роках, днів.

Оборотність оборотних засобів безпосередньо впливає на кінцеві результати роботи підприємства, зокрема, *приріст прибутку та рівень рентабельності*.

Сума приросту прибутку (збитків) ($\Delta\Pi$), одержаного за рахунок зміни оборотності оборотних засобів може бути розрахована за формулою:

$$\Delta\Pi = \Pi_{\text{р.баз}} * \frac{PP_{\text{зв.}}}{PP_{\text{баз}}} * \frac{S_{\text{баз}}}{S_{\text{зв.}}} - \Pi_{\text{р.баз}}, \text{ грн.},$$

де $\Pi_{\text{р.баз}}$ - прибуток від реалізації продукції у базовому році, грн.;

$S_{\text{баз}}$, $S_{\text{зв}}$ - відповідно середньорічні залишки нормованих оборотних

засобів у базовому і звітному роках, грн.;

$PP_{\text{баз}}$ - обсяг реалізації у базовому році, грн.

Вплив використання оборотних засобів *на рівень рентабельності* визначається за формулою:

$$\Delta P = \frac{\Pi_{\text{баз.зв.}} * 100}{S_{\text{ср.зв.}} + S_{\text{зв}} + \Delta S_{\text{ноз}}} - P_{\text{зв.}}, \%$$

де R -змінна рівня загальної рентабельності за рахунок зміни середніх

залишків нормованих оборотних засобів, %;

$P_{бал.зв}$ - балансовий прибуток у звітному році, грн.;

$S_{сер.зв}$ - середньорічна вартість основних виробничих фондів у

звітному році, грн.;

$R_{зв}$ - загальна рентабельність виробництва у звітному році,

%.

5. Нормування оборотних засобів підприємства.

Оборотні засоби діляться на нормовані та ненормовані.

Нормування— це визначення розміру ОЗ які необхідні для здійснення мінімальних достатніх запасів матеріальних цінностей для нормальної діяльності підприємства.

Нормуються оборотні засоби тільки ті, які функціонують у сфері виробництва, тобто оборотні фонди, в тому числі виробничі запаси, незавершене виробництво та витрати майбутніх періодів, фонди обігу у зв'язку із значеним коливанням їх розмірів не нормуються за виключенням нереалізованої продукції.

До **ненормованих** відносяться відвантажена готова продукція та готівкові і безготівкові грошові кошти підприємства.

Значна частка в оборотних фондах підприємства належить **виробничим запасам** (матеріальним ресурсам), тому від ефективності їх використання залежать показники використання оборотних засобів взагалі.

Нормативом особистих оборотних засобі називаються закріплені за підприємством грошові засоби, достатні для створення мінімальних запасів і які забезпечують безперерйну виробничу діяльність підприємства, а норми оборотних засобів показують потребу їх в натуральних чи відносних показниках за визначений період часу.

Нормативи являють собою вартісний вираз встановленої норми оборотних засобів в цілому або по окремих їх елементах за визначений період часу. Виробничі запаси нормують по окремих видах матеріалів, деталей і інших матеріальних цінностей в відносних і абсолютних величинах.

Процес нормування оборотних засобів - це встановлення нормативів їх запасів. Основним методом нормування оборотних засобів є **метод прямого рахунку**, тобто розрахунок запасів по кожному елементу оборотних засобів в умовах досягнутого організаційно-технічного рівня виробництва.

1. Норматив власних оборотних засобів у виробничих запасах (Нвир.зап.) визначається шляхом множення денної потреби у певному виді матеріальних ресурсів (D) на норму запасу в днях ($Z_{дн}$):

Норма запасу матеріальних ресурсів в днях включає транспортний, підготовчий, технологічний, поточний і страховий запаси, представлені в днях.

Поточний запас певного виду матеріальних ресурсів в натуральних одиницях ($Z_{поточн}$) можна обчислити із залежності:

$$Z_{\text{поточ.}} = D * T_{\text{пост.}}$$

де $T_{\text{пост}}$ - період поставки даного матеріального ресурсу в днях.

Мінімальний запас ($Z_{\text{мін}}$) дорівнює страховому запасу ($Z_{\text{страх.}}$), а останній визначається як добуток денної потреби в ресурсі на період зриву поставки ($T_{\text{зрив.пост}}$):

$$Z_{\text{страх.}} = D * T_{\text{зрив.пост.}}$$

Максимальний запас ($Z_{\text{мах}}$) можна визначити як суму мінімального (страхового) і поточного запасів:

$$Z_{\text{мах.}} = Z_{\text{мін.}} + Z_{\text{поточ.}}$$

Середній запас певного виду матеріального ресурсу ($Z_{\text{сер}}$) можна обчислити за формулою:

$$Z_{\text{сер.}} = Z_{\text{мін.}} + 0,5Z_{\text{поточ.}}$$

Знаючи нормативну величину виробничих запасів у натуральних вимірниках можна перейти до його представлення у грошовому виразі і обчислити загальний норматив оборотних засобів у виробничих запасах.

2. Норматив власних оборотних засобів у незавершеному виробництві (Ннзв) визначається за формулою:

$$N_{\text{нзв.}} = \frac{C_{\text{р.}} * T_{\text{п.}} * K_{\text{н.з.}}}{360}, \text{ грн,}$$

де C_p - собівартість річного випуску продукції, грн.;
 $T_{ц}$ - тривалість циклу виготовлення продукції, днів;
 $K_{нз}$ коефіцієнт наростання затрат .

3. Норматив оборотних засобів на готову продукцію (Н_{гп}) визначається як добуток одноденного випуску продукції за виробничою собівартістю (Вд) на норму запасу готової продукції на складі в днях (Здн.):

$$Н_{гп} = Вд * Здн, \text{ грн.}$$

4. Норматив оборотних засобів у витратах майбутніх періодів (Н_{майб.пер}) розраховується виходячи із залишків коштів на початок періоду (В_{поч}) і суми витрат, які слід буде зробити в плановому році (В_{пл}), за мінусом суми для майбутнього погашення витрат за рахунок собівартості продукції (В_{погаш.пл}):

$$Н_{\text{МАЙБ.ПЕР.}} = В_{\text{ПОЧ.}} + В_{\text{ПЛ.}} + В_{\text{ПОГАШ.ПЛ.}}, \text{ грн.}$$

Тоді нормативний виробничий запас шин на групу машин

$$H = KMБB / \Gamma$$

де K - коефіцієнт зниження запасу однотипних деталей в групі машин; M - кількість однотипних машин; B - кількість однотипних деталей і запчастин; B - встановлена тривалість збереження однотипних деталей. днів; Γ - строк служби запчастин, днів.

Потреба ремонтно - механічних підприємств в обортових агрегатах або вузлах даного типу.

$$Q_{\text{тм}} = (B_{\delta} - B_B) M_o \cdot A$$

де B_{δ} - тривалість ремонту найбільш працеемкого базисного вузла машини, днів; B_B - тривалість ремонту даного вузла, днів; M_o - кількість однотипних машин, які виходять з ремонту за день; A - строк служби машини.

Лекція 5. Продуктивність, кадри та оплата праці на підприємстві

1. Поняття і види заробітної плати та її функції.
2. Тарифна система як основа організації оплати праці.
3. Форми і системи оплати праці.
4. Продуктивність праці та методи її визначення
5. Планування підвищення продуктивності праці.
6. Поняття про кадри підприємства, їх склад, структура та класифікація
7. Методи розрахунку необхідної чисельності робітників .
8. Баланс робочого часу одного середньоспискового робітника та показники руху робочої сили на підприємстві.

1. Поняття і види заробітної плати та її функції

Оплата праці (заробітна плата)- грошовий вираз вартості і ціни робочої сили; який виступає у формі будь-якого заробітку, виплаченого власником підприємства працівникові за виконану роботу.

Основними видами заробітної плати є номінальна і реальна заробітна плата.

Перша з них означає суму грошей, яку отримують працівники за свою працю. **Друга** засвідчує кількість товарів і послуг, які працівник може придбати за зароблену суму грошей. Реальна заробітна плата знаходиться в певному співвідношенні із номінальною:

$$I_{рзп} = \frac{I_{нзп}}{I_{ц}},$$

де $I_{рзп}$ - індекс реальної заробітної плати, визначений за певний період;

$I_{нзп}$ - індекс номінальної заробітної плати за цей же період;

$I_{ц}$ - індекс цін, обчислений за період.

Оплата праці складається з **основної заробітної плати** і **додаткової оплати праці**, які знаходяться, приблизно, у співвідношенні: 70% - основна заробітна плата, 30% - додаткова.

Основна заробітна плата працівника визначається тарифними ставками, посадовими окладами, відрядними розцінками, а також доплатами у розмірах, встановлених чинним законодавством, її розмір залежить від результатів роботи самого працівника.

Величина **додаткової заробітної плати** визначається кінцевими результатами діяльності підприємства і виступає у формі премій, винагород, заохочувальних виплат, а також доплат у розмірах, що перевищують встановлені чинним законодавством.

Основними функціями заробітної плати є:

- відтворювальна (заробітна плата забезпечує нормальне відтворення робочої сили відповідної кваліфікації);
- стимулююча (оплата праці спонукає працівників до ефективних дій на робочих місцях).

Ріст заробітної плати може бути абсолютним і відносним. Якщо заробітна плата - це та частина суспільного продукту, яку одержують працівники і непрацюючі члени їх сімей у грошовій формі для задоволення матеріальних і духовних потреб, то **абсолютний ріст** передбачає абсолютне збільшення цієї частини, а **відносний** - ріст тієї частини, яка припадає на кожного працюючого.

Державна політика оплати праці реалізується через механізм її регулювання, а саме через встановлення мінімального рівня заробітної плати, рівня оподаткування доходів працівників, міжгалузевих співвідношень в оплаті праці, умов і розмірів оплати праці в бюджетних організаціях та ін.

2. Тарифна система як основа організації оплати праці.

Основою організації заробітної плати на підприємствах є **тарифна система**, яка містить такі елементи:

- 1) тарифну сітку;
- 2) тарифні ставки;
- 3) тарифно-кваліфікаційні довідники;
- 4) схеми посадових окладів.

Тарифна сітка є сукупністю кваліфікаційних розрядів і відповідних їм тарифних коефіцієнтів.

В Україні в 1993 році затверджено Єдину тарифну сітку оплати праці робітників, службовців, спеціалістів, керівників за загальними (наскрізними) професіями та посадами, що забезпечує єдині умови оплати праці цих категорій працівників незалежно від галузей виробництва. Тарифна сітка містить 15 тарифних розрядів з діапазоном тарифних коефіцієнтів від 1 до 4,1.

Розмір **тарифної ставки першого розряду** визначається на рівні встановленого державою мінімального розміру заробітної плати, нижче якого не може проводитись оплата за фактично виконану працівником норму праці.

Тарифні ставки інших розрядів (C_{pi}) визначаються множенням тарифної ставки першого розряду (C_{p1}) на тарифний коефіцієнт відповідного тарифного розряду (K_i):

$$C_{pi} = C_{p1} \times K_i, \text{ грн.}$$

Середній тарифний коефіцієнт ($K_{сер}$) визначається як середньозважена величина добутку чисельності погодинників певного розряду і відповідного тарифного коефіцієнта або добутку трудомісткості робіт по певному розряду і відповідного тарифного коефіцієнта для відрядників (див. далі).

Середній тарифний розряд ($P_{сер}$) обчислюється за формулою де $K_{менш}$, $K_{більш}$ - відповідно менший і більший із двох

$$P_{сер} = \frac{K_{сер} - K_{менш}}{K_{більш} - K_{сер}} + P_{менш},$$

суміжних тарифних коефіцієнтів;

$P_{менш}$ - менший із двох суміжних тарифних розрядів.

Тарифно-кваліфікаційні довідники містять систему цenzів, яким повинні відповідати робітники певної професії і кваліфікації.

Система посадових окладів передбачає віднесення працівників до певної групи оплати праці на підставі відповідних характеристик.

3.Форми і системи оплати праці.

Підприємства самостійно встановлюють форми, системи і розміри оплати праці, а державні тарифні ставки можуть служити орієнтиром в процесі організації оплати праці.

На підприємствах найчастіше використовують дві форми оплати праці: **погодинну** і **відрядну**.

Погодинна форма передбачає оплату праці в залежності від відпрацьованого часу і рівня кваліфікації. Ця форма має такі системи:

1. Пряма погодинна. Заробіток при цій системі (Зп.пог) обчислюється:

$$Z_{п.пог} = \Phi_{міс} \times C_r, грн ,$$

де $\Phi_{міс}$ - фактично відпрацьований за місяць час, год/міс;
 C_r - годинна тарифна ставка по розряду робітника, грн.

2. Погодинно-преміальна система, при якій заробіток (Зп.прем) обчислюється:

$$Z_{п.прем} = Z_{пр} + Д . грн.,$$

де $Z_{пр}$ - сума заробітку, нарахованого за прямою погодинною системою оплати праці, грн.,

$Д$ - сума преміальних доплат за досягнення певних якісних або кількісних показників, грн.

Сума доплат визначається із залежності

$$Д = \frac{Z_{пр} \times \% доплат}{100} , грн.$$

3. Система посадових окладів є різновидом погодинно-преміальної системи. За цією системою оплачуються працівники, робота яких* має стабільний характер.

Відрядна форма передбачає залежність суми заробітку від кількості виготовлених виробів або обсягу виконаних робіт за певний проміжок часу.

Відрядна форма має такі системи:

1. Пряма відрядна. Заробіток ($Z_{п.від}$) при цьому обчислюється за формулою:

$$Z_{п.від} = \sum_{i=1}^n P_i \times N_{\phi i}, \text{ грн,}$$

де P_i - відрядний розцінок за виготовлення одного виробу i -го виду, грн/шт;

$N_{\phi i}$ - фактична кількість виробів i -го виду, виготовлених робітником за певний час (найчастіше місяць), шт.;

n - кількість видів виробів.

$$P_i = T_{шт} \times C_z, \text{ грн,}$$

де $T_{шт}$ - час на виготовлення одного виробу i -го виду, год.

2. Відрядно-преміальна. Сума заробітку ($Z_{в.прем}$) при цій системі визначається із залежності

$$Z_{в.прем} = Z_{тар.в} + D, \text{ грн,}$$

де $Z_{тар.в}$ - тарифний заробіток робітника при прямій відрядній системі оплати праці, грн;

D - сума преміальних доплат, яка обчислюється за формулою:

$$D = Z_{тар.в} \times \frac{П_1 + П_2 \times П_{пп}}{100}, \text{ грн,}$$

де $П_1$ - процент доплат за виконання плану;

$П_2$ - процент доплат за кожен процент перевиконання плану;

$П_{пп}$ - процент перевиконання плану, який можна знайти

$$П_{пп} = \frac{N_{\phi} - N_{пл.}}{N_{пл.}} \times 100\%.$$

де N_{ϕ} , $П_{пл.}$ - відповідно фактичний і запланований обсяг випуску продукції за місяць, шт/міс.

3. Відрядно-прогресивна. Заробітна плата ($Z_{в.прог.}$) обчислюється за формулою

$$Z_{в.прогр} = N_{вб} \times P_{зв} + (N_{ф} - N_{вб}) \times P_{підв}, \text{ грн},$$

де $N_{вб}$ - вихідна база для нарахування доплат (встановлюється на рівні 110 - 115% $N_{пл}$), шт/міс;

$P_{зв}$ - звичайний розцінок за один виріб, грн/шт;

$P_{підв}$ - підвищений розцінок за один виріб, грн/шт.

$$P_{підв} = P_{зв} \times \left(1 + \frac{\% \text{росту розцінку}}{100}\right).$$

Процент росту розцінку визначається зі шкали в залежності від проценту перевиконання вихідної бази. Така шкала розробляється і затверджується підприємствами самостійно.

4. Непряма відрядна. Використовується при оплаті праці допоміжних робітників і підсобників.

Зарібок підсобника ($Z_{нв.підс}$) можна обчислити із залежності

$$Z_{нв.підс} = N_{фi} \times P_{нвi}, \text{ грн},$$

де $N_{фi}$ - фактично виготовлена кількість продукції і-тим робітником за зміну, шт/зміну;

$P_{нвi}$ - непрямий відрядний розцінок при обслуговуванні і-го робітника, грн/шт;

n - кількість основних робітників, що обслуговуються одним підсобником, чол.

$$P_{нвi} = \frac{C_{зм}}{n \times N_{пл i}}, \text{ грн},$$

де $C_{зм}$ - змінна тарифна ставка підсобника, грн/зміну;

$N_{пл i}$ - плановий випуск продукції і-им робітником, шт/зміну.

Зарібок допоміжного робітника ($Z_{не доп}$) обчислюється за формулою:

$$Z_{не доп} = T_{ф} \times C_2 \times K_{зм}, \text{ грн},$$

де $T_{ф}$ - фактично відпрацьований допоміжним робітником час год/міс;

С, - годинна тарифна ставка допоміжного робітника, грн/год;

Квн - середній коефіцієнт виконання норм на дільниці, яку обслуговує допоміжний робітник.

4. Продуктивність праці та методи її визначення

Продуктивність праці як економічна категорія визначає здатність конкретної живої праці виробляти споживчу вартість. Показує співвідношення між затратами робочого часу та кількості виробленої продукції.

Продуктивність праці - це показник, що характеризує її ефективність і показує здатність працівників випускати певну кількість продукції за одиницю часу.

Під продуктивністю праці - розуміють здібність працюючих створювати за одиницю робочого часу відповідну кількість матеріального достатку.

Продуктивність праці вимірюється кількістю продукції, виробленої за одиницю часу, або кількістю часу, затраченого на виробництво одиниці продукції. Перший вимірник - **виробіток**, а другий - **трудомісткість**, і ці два показники застосовуються при плануванні обліку та аналізу виробничо-господарської діяльності водогосподарського підприємства.

На практиці є три види виміру рівня продуктивності праці:

- натуральний показник - який показує об'єм продукції в натуральному вигляді;
- нормативний - показує продуктивність праці в спів ставі фактичних витрат праці з нормативними і він характеризує ступінь виконання робітниками норми виробітку у процентному відношенні і визначається:

$$n_n = \frac{T_n}{T_\phi} \cdot 100\%$$

де T_n - нормативна трудомісткість, T_ϕ - фактична.

- грошовий показник - при якому об'єм продукції враховується по кошторисній вартості, тобто скільки продукції у грошовому виразі виробляється одним працівником за годину:

$$\bullet \quad \pi_{rp} = \sum \frac{\text{ВВП}}{n \cdot t} ,$$

де ВВП - вартість валової продукції відповідного виду; n - кількість працюючих; t - час виробництва продукції.

Цей показник на відміну від натурального можна застосовувати у господарствах з виробництвом різних видів продукції.

Крім того грошовий показник продуктивності праці враховує і якісну сторону вираженої продукції, а його недолік у тому, що ускладнюється об'єктивна оцінка рівня продуктивності праці, оскільки впливає фактор коливання цін, який не має відношення до трудових витрат.

Для планування та аналізу рівня продуктивності праці використовують різні показники та методи вимірювання продуктивності праці. Для визначення рівня продуктивності праці використовують показники **виробітку та трудомісткості**.

Виробіток - це кількість продукції, що виробляється за одиницю робочого часу (людино-годину, людино-день). В залежності від того, в яких одиницях вимарюється обсяг продукції, розрізняють два методи визначення виробітку: натуральний метод, вартісний метод.

Натуральний метод застосовується тоді, коли обсяги продукції визначаються у натуральних одиницях (метр куб., метр кв., тонах, штуках). У цьому випадку виробіток розраховується як відношення обсягу продукції у натуральному виразі до затрат праці.

$$V_n = \frac{Q_n}{ЗП} ;$$

Переваги натурального методу: 1. Натуральні показники наочні для робітників і придатні для використання при розподілі колективного заробітку.

2. Натуральні показники не зазнають на собі вплив зміни цін, структури робіт та інфляційних процесів.

Недоліком використання натурального виробітку є неможливість його застосовування у випадку, коли підприємство виробляє різні види продукції (робіт, послуг).

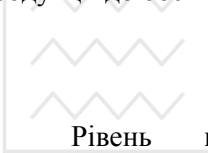
Вартісні показники більш універсальні і дозволяють оцінити рівень продуктивності праці при виробництві різномірної

продукції (робіт, послуг). Вартісні показники зазнають на собі вплив матеріаломісткості продукції та фактора цін. Вартісний виробіток визначається як відношення обсягу продукції у грошовому виразі до затрат праці, або до одного середньоспискового працівника.

З метою запобігання впливу матеріаломісткості робіт на продуктивність праці доцільно розрахувати виробіток по добавленій вартості або чистій продукції.

В залежності від прийнятих одиниць затрат робочого часу розрізняють: середньорічний, середньоденний, середньомісячний, середнього динний виробіток.

Трудомісткість - це показник рівня продуктивності праці, взаємо обернений до показника виробітку. Характеризує рівень трудовитрат на виготовлення одиниці продукції, використовується на підприємствах, які виробляють один вид продукції (робіт, послуг). Визначається як відношення затрат праці на виробництво продукції до обсягів виробленої продукції у натуральному виразі.

Рівень виконання норм виробітку визначається

співвідношенням фактичного і нормативного (планового) виробітку у натуральному виразі:

$$T = \frac{3\Pi}{O_H}$$

$$R_B = \frac{B_{\Phi}^H}{B_H^H} \cdot 100\%$$

5. Планування підвищення продуктивності праці .

Планування зростання продуктивності праці заключається у визначенні рівня продуктивності на плановий період, при цьому аналізуються слідуючи фактори росту продуктивності праці :

1. Відносини скорочення росту кількості працюючих , яке буде досягнуто внаслідок впровадження орг. заходів. Зростання продуктивності праці при цьому

$$\Pi_T = \left[\frac{\varepsilon_{B_{\text{ВЛД}}}}{\Phi_p + \varepsilon_{B_{\text{ВЛД}}}} \right] \cdot 100, \%$$

де: Φ_p - розрахункова кількість працюючих, яка необхідна для виконання планового об'єму робіт, при збереженні виробітку на 1-го робітника базового періоду; $\mathcal{E}_{ei\partial}$ - відносна економія робочої сили, яка буде отримана внаслідок впровадження організаційно-технічних рішень.

2. Зменшення витрат робочого часу - зростання продуктивності праці за рахунок скорочення робочого часу - визначаються по формулі:

$$\Pi_{п.в.} = \left[\frac{(100 - n_{пл}) \cdot 100}{(100 - n_{б.пл})} \right] - 100, \%,$$

де $n_{пл}$ і $n_{б.пл}$ - витрати робочого часу відповідно в плановому та базовому періодах, %.

3. Підвищення рівня механізації робіт.

Зростання продуктивності праці за рахунок підвищення рівня механізації

$$\Pi_{\omega} = \frac{100H}{100 - H},$$

де H - зниження витрат праці на однорідних роботах в плановому періоді в порівнянні з базисним в % ;

$$H = \frac{100(\omega_{ср.пл} - \omega_{ср.б.})}{\omega_{ср.пл}},$$

де $\omega_{ср.б.}$ і $\omega_{ср.пл}$ - середній виробіток одного робітника за зміну по визначеному виду робіт відповідно для базового та планового періоду в натуральних показниках.

6. Поняття про кадри підприємства, їх склад, структура та класифікація

Всі кадри підприємства поділяються на **промислово-виробничий персонал (ПВП) і непромисловий персонал (НПП)**. До (ПВП) відносяться зайняті в основних і допоміжних підрозділах підприємства, в заводських лабораторіях, дослідних установах, апарат заводу управління, працівники охорони. До НПП

належать зайняті у не виробничій сфері підприємства. В залежності від виконуваних функцій весь персонал підприємства поділяється на **чотири категорії**:

• робітники; • службовці; • спеціалісти; • керівники.

Робітники в залежності від відношення до процесу створення продукції поділяються на **основні** (які безпосередньо беруть участь в процесі виготовлення продукції) і **допоміжні** (які виконують функції обслуговування основного виробництва).

До **службовців** відносяться працівники, що здійснюють підготовку і оформлення документації, господарське обслуговування, облік і контроль.

Спеціалістами вважаються працівники, які займаються інженерно-технічними, економічними та іншими роботами.

Керівники - це працівники, що обіймають посади керівників підприємства та його структурних підрозділів. Важливою є класифікація персоналу за професіями, спеціальностями, кваліфікацією.

Професія характеризує вид трудової діяльності, **спеціальність** виділяється в межах певної професії і характеризує відносно вузький вид робіт.

Кваліфікація характеризує якість, складність праці і є сукупністю спеціальних знань і навичок, які визначають ступінь підготовленості працівника до виконання професійних функцій обумовленої складності.

За рівнем кваліфікації робітники поділяються на **чотири групи**, а конкретний рівень кваліфікації визначається за допомогою тарифно-кваліфікаційних довідників і характеризується розрядами. Рівень кваліфікації керівників, спеціалістів і службовців залежить від рівня освіти і досвіду роботи. Для них теж існує **чотири категорії**.

На сьогоднішній день співвідношення між категоріями персоналу на пересічному підприємстві України є приблизно таким: 18%-керівники, спеціалісти, службовці; 82%-робітники.

7. Методи розрахунку необхідної чисельності робітників .

Загальна чисельність працівників підприємства складається із чисельності промислово-виробничого і непромислового персоналу.

1. Розрахунок планової чисельності промислово- виробничого персоналу (Чпвп.п.пл.) здійснюється за формулою:

$$\mathbf{Ч_{пвп.пл.}} = \mathbf{Ч_{пвп.б.}} * \frac{\mathbf{I_q}}{\mathbf{I_{п.пл.}}}, \text{ чол,}$$

де: $\mathbf{Ч_{пвп.б.}}$ - базова чисельність промислово-виробничого персоналу,

чол;

$\mathbf{I_q}$ - індекс росту обсягу виробництва в плановому році;

$\mathbf{I_{п.пл.}}$ - запланований індекс росту продуктивності праці.

2. Планова чисельність основних робітників (Чо.р.) визначається трьома методами:

2.1. За трудомісткістю виробничої програми:

$$\mathbf{Ч_{о.р.}} = \frac{\mathbf{T_{сум.}}}{\mathbf{\Phi_{д.}} * \mathbf{K_{в.н.}}}, \text{ чол,}$$

де $\mathbf{T_{сум.}}$ - сумарна трудомісткість виробничої програми, н-год;

$\mathbf{\Phi_{д.}}$ - дійсний фонд часу роботи одного середньоспискового робітника, год. (визначається за балансом робочого часу середньоспискового робітника); $\mathbf{K_{в.н.}}$ - середній коефіцієнт

виконання норм по підприємству.

2.2. За нормами обслуговування:

$$\mathbf{Ч_{о.р.}} = \frac{\mathbf{n} * \mathbf{З_{м.}} * \mathbf{K_{с.с.}}}{\mathbf{Н_{о.}}}, \text{ чол.}$$

де $\mathbf{n}$ - загальна кількість одиниць устаткування, яка обслуговується,

одиниць;

$\mathbf{З_{м.}}$ - кількість змін роботи устаткування;

$\mathbf{K_{с.с.}}$ - коефіцієнт спискового складу, який обчислюється як відношення явочної чисельності робітників до спискової їх

чисельності;

$\mathbf{Н_{о.}}$ - норма обслуговування народного робітника, одиниць.

За нормами обслуговування чисельність основних робітників можна обчислити ще по іншому:

$$Ч_{о.р.} = n * Z_{м.} * K_{с.с.} * H_{с.}, \text{ чол,}$$

де $H_{с.}$ - кількість основних робітників, які одночасно обслуговують один складний агрегат, чол.

2.3. За нормами виробітку:

$$Ч_{о.р.} = \frac{N}{\Phi_{д.} * K_{в.н.} * H_{вир.}}, \text{ чол,}$$

де N - планова кількість виробів, натур.один;

$H_{вир.}$ - годинна норма виробітку одного робітника,

натур.один.

Планова чисельність допоміжних робітників (Чд.р.)

визначається аналогічно чисельності основних робітників, якщо для них встановлені певні норми виробітку чи обслуговування. Якщо ж такі норми не встановлені, то чисельність допоміжних робітників обчислюється:

$$Ч_{д.р.} = n_{д.} * Z_{м.} * K_{с.с.}, \text{ чол,}$$

де $n_{д.}$ - кількість робочих місць допоміжних робітників.

Чисельність керівників, спеціалістів, службовців

визначається на основі затвердженого на підприємстві штатного розпису, в якому встановлюється кількість працівників по кожній із вказаних груп згідно діючих нормативів чисельності.

В практиці роботи підприємства виникає необхідність у визначенні чисельності робітників в цілому по підприємстві і по окремих робочих місяцях.

У водогосподарських будівельних підприємствах:

- чисельність основних робочих проводять по формулі

$$m = T_{пл} / T_{ф.пл},$$

де $T_{пл}$ - планова трудомісткість в людино-годинах виробничої програми

(планового обсягу будівельно-монжних робіт, які виконуються

особистими силами) ;

$T_{ф.пл}$ - плановий річний фонд робочого часу одного середньосписового працюючого в людино-годинах.

- чисельність допоміжних робітників. Розрахунок проводиться по працемісткості робіт по нормах обслуговування чи нормативах чисельності;
- чисельність ІТР та службовців проводиться по нормативам чисельності, які розроблені з урахуванням функцій управління, а також особливостей та профілю водогосподарських підприємств.

В ремонтних підприємствах чисельність працюючих визначають виходячи з нормативної трудомісткості нормативних робіт, а також річного робочого часу одного працівника з урахуванням коефіцієнта норми виробітку:

$$m = \frac{\sum t_p \cdot K_M}{\Phi_p \cdot K_{н.в.}},$$

де $\sum t_p$ - нормативна трудомісткість, ремонтних робіт;

K_M - коефіцієнт, що враховує значення норми часу за рахунок механізації виробничих процесів;

Φ_p - річний фонд робочого часу одного працюючого;

$K_{н.в.}$ - коефіцієнт норми виробітку.

Чисельність робочих по окремих робочих місцях, відділках та бригадах ремонтного підприємства визначається:

$$m = \frac{T \cdot N}{\Phi_p \cdot K_{н.в.}}$$

де T - трудомісткість, передбачена на одиницю виробу чи роботи, людино-годинах;

N - виробнича програма випуску виробів чи робіт.

8. Баланс робочого часу одного середньоспискового робітника та показники руху робочої сили на підприємстві.

Важливим моментом в обчисленні чисельності робітників підприємства є правильне встановлення дійсного (корисного) фонду часу роботи одного середньоспискового робітника.

Цей фонд визначається шляхом складання **балансу робочого часу середньоспискового робітника.**

В цьому балансі явочне число днів виходу визначається шляхом віднімання від номінального фонду робочого часу в днях (календарний фонд мінус кількість вихідних і святкових днів)

кількості цілоденних невиходів. Фактичну тривалість робочої зміни визначають відніманням від номінальної тривалості робочої зміни в годинах кількості годин скорочення робочої зміни.

Добуток явочного числа днів виходу на фактичну тривалість робочої зміни дає дійсний річний фонд робочого часу середньоспискового робітника в годинах.

Для розрахунку річного фонду робочого часу одного працюючого використовують наступний вираз:

$$\Phi_p = \left\{ \left[D_{\kappa} - (D_{\text{св}} + D_{\text{вих.}}) \right] \cdot t_{\text{зм}} \right\} \beta$$

де β - коефіцієнт витрат робочого часу по поважних причинах

(хвороба, з дозволу адміністрації); $\beta=0,95 \dots 0,97$.

Основною одиницею виміру робочого часу є людино-день і людино-година.

Розрізняють наступні фонди робочого часу:

- **календарний фонд**, який визначається добутком середньоспискової кількості робітників на кількість календарних днів за звітний період;

- **номінальний фонд**, який менший календарного фонду на кількість людино-годин неявок у вихідні та святкові дні, а також у зв'язку з хворобою;

- **плановий фонд**, менший номінального на кількість людино-годин втрат робочого часу за рахунок цілоденних простоїв і простоїв по поважних причинах.

В практиці обліку кадрів розрізняють: явковий, списковий і середньосписковий склад.

В списковий склад кадрів включають всіх працюючих, які з'явилися на роботу (явковий склад), а також працюючих, які знаходяться у відрядженнях, хворіють або знаходяться у відпустках. Тобто, **списковий склад** забезпечує нормальну роботу підприємства на протязі року, а **явковий** - на протязі зміни.

Спискова чисельність працюючих розраховується на зазначену дату, по даних табельного обліку, як сума всіх виходів не виходів на роботу:

$$Ч_{\text{сп}} = \Sigma Я + \Sigma НЯ$$

Середньорічна спискова кількість робітників визначається за формулою:

$$Ч_{\text{ср}} = Ч_{\text{я}} * К_{\text{с.ч.}}$$

де $Ч_{\text{я}}$ – склад робітників, які явилися на роботу;

$К_{\text{с.ч.}}$ - коефіцієнт переходу від явкової до спискової чисельності робітників, який визначається за формулою

$$К_{\text{с.ч.}} = Ф_{\text{н.}} / Ф_{\text{е.}}$$

де $Ф_{\text{н.}}$ та $Ф_{\text{е.}}$ – номінальний та ефективний фонд робочого часу

Середньоспискова чисельність працюючих за звітний період визначається сумою спискової кількості працюючих за всі календарні дні звітного місяця, враховуючи святкові і вихідні дні та ділиться на кількість календарних днів цього місяця:

$$\bar{Ч}_{\text{сп}} = \sum Ч_{\text{сп}} / Д_{\text{календарні}}$$

В результаті постійного прийому та звільнення працюючих склад кадрів постійно змінюється, цю зміну називають обортом кадрів, а коефіцієнт, що її визначає - коефіцієнтом оборту, який визначають, як відношення кількості всіх вибувших (коефіцієнт оборту по звільненню) або, всіх знову прийнятих (коефіцієнт оборту по прийому), чи вибувших і прийнятих разом (коефіцієнт оборту по загальному звільненню та прийому) за визначений період часу до середньоспискової чисельності працюючих за той же період часу.

$$К_{\text{о.з}} = З / \bar{Ч}_{\text{сп}} ; \quad К_{\text{о.п}} = П / \bar{Ч}_{\text{сп}} ; \quad К_{\text{зач}} = (З+П) / \bar{Ч}_{\text{сп}} .$$

В свою чергу в оборту по звільненню розрізняють необхідний та зайвий оберт.

До числа необхідно звільнених відносять тих, хто звільнився по поважних причинах (пенсія, інвалідність, вступ до навчання, призовів в армію), а до числа зайвих звільнених відносять звільнених по непридатності, за порушення трудової дисципліни, за особистим бажанням.

Коефіцієнт текучості кадрів визначається як відношення кількості зайво звільнених працівників до середньоспискової кількості.

$$К_{\text{тек.}} = З_{\text{п}} / \bar{Ч}_{\text{сп}} ;$$

Лекція 6. Витрати виробництва і собівартість продукції

- 1 Поняття про витрати виробництва підприємства.
- 2 Валові витрати.
- 3 Групування виробничих витрат.
- 4 Собівартість продукції і її види.
- 5 Зміст і методика обчислення кошторису витрат виробництва.
- 6 Калькуляція собівартості продукції за статтями витрат.
- 7 Умовно-змінні і умовно-постійні витрати у складі собівартості продукції.
- 8 Шляхи зниження витрат виробництва.

1. Поняття про витрати виробництва підприємства

Всі витрати в обліку і статистиці розмежовуються по звітним періодам на: поточні, капітальні, фінансові.

Поточні витрати - спрямовані на забезпечення поточної статутної діяльності підприємства і складають собівартість продукції.

Капітальні витрати - пов'язані із придбанням, реконструкцією, модернізацією основних фондів і нематеріальних активів.

Фінансові витрати - пов'язані з вкладанням ресурсів в статутні фонди, депозити, придбання цінних паперів з метою одержання прибутку.

При виготовленні продукції споживаються певні ресурси, які виступають як витрати виробництва підприємства. Споживання засобів виробництва відбувається у вигляді предметів праці (матеріали, сировина, енергія) і засобів праці. Перераховані витрати представляють собою витрати уречевленої праці. Витрати живої праці на виготовлення продукції представлені у вигляді заробітної плати, тобто коштів для відтворення робочої сили. Таким чином, **витрати виробництва** являють собою сукупні витрати живої і уречевленої праці на виробництво продукції.

В умовах товарного виробництва вони виступають у грошовій формі і визначають собівартість продукції.

2. Валові витрати

Валові витрати, як економічна категорія, представляють собою будь-які витрати, що пов'язані з організацією виробництва продукції та її реалізацією в будь-якій формі. Валові витрати - це сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, які здійснюються як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), що придбані для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

До складу валових витрат включаються:

1. Витрати на :

- підготовку та освоєння виробництва;
- обслуговування виробництва;
- управління виробництва;
- реалізація продукції;
- охорона праці.

Витрати на науково-технічне забезпечення господарської діяльності. Перевищення вартості запасів, сировини, матеріалів (на складах) на початок кварталу порівняно з його кінцем.

Витрати на оплату праці працівників підприємства.

1. Збори на обов'язкове державне пенсійне страхування та загально-обов'язкове соціальне страхування працівників.

2. Сума валових внесків працівника до пенсійного фонду в межах 15% сукупного доходу.

3. Витрати пов'язані з поліпшенням основних фондів в межах 5% їх сукупної балансової вартості на початок року.

4. Перевищення балансової вартості основних фондів та нематеріальних активів над виручкою від їх реалізації.

5. Залишкова вартість основних фондів 1-ї групи (до 100 неоподаткованих грошей) мінімумів.

6. Балансова вартість окремого об'єкта 2-ї і 3-ї групи основних фондів, якщо такі не містять матеріальних цінностей на початок року.

7. Виплата відсотків по кредитах, депозитам, орендна плата.

8. Оплата послуг пов'язаних з конверсією.

9. Витрати зі страхування ризиків:

- загибелі врожаю;
- транспортування продукції;

- майна;
- цивільної відповідальності;
- кредитних і комерційних ризиків.

10.Гарантійний ремонт реалізованих товарів (в межах 10% їх сукупної вартості).

11.Сума добровільних внесків коштів (майна) в розмірі 4% оподаткованого прибутку.

12.Утримання власних фондів природоохоронного призначення та витрати, що пов'язані із зберіганням (переробкою) відходів власного виробництва.

13.Витрати на придбання цінних паперів.

14.Суми безнадійної заборгованості.

Не включаються до складу валових витрат виробництва і обігу:

- податок на прибуток;
- податок на дивіденди;
- податок з вигащів;
- податок на доходи нерезидентів;
- податок на добавлену вартість;
- податок на доходи фізичних осіб;
- сплата вартості торгових патентів;
- сплата пені, штрафів, неустойки за рішеннями договірних сторін (судів).

3. Групування виробничих витрат

Виробничі витрати в бухгалтерському обліку групуються за окремими ознаками :

1.За економічними елементами витрат :

*матеріальні витрати (за вирахуванням вартості поворотних відходів);

*витрати на оплату праці ;

*витрати на соціальні потреби ;

*амортизація основних засобів і нематеріальних активів ;

*інші витрати ;

За економічними елементами складається кошторис витрат на виробництво, тобто перелік усіх витрат у грошовому виразі .

2.Залежно від цільового призначення у процесі виробництва і реалізації продукції витрати групуються за статтями калькуляції. Перелік статей витрат, їх склад і метод розподілу між видами продукції визначається галузевими інструкціями з урахуванням структури виробництва .

3.За способом віднесення на собівартість окремої продукції витрати поділяються на:

- *прямі-належать до одного виду продукції;
- *непрямі-належать до двох і більше видів продукції.

4.За єдністю складу витрат поділяються на:

- *одноелементні (матеріальні витрати, амортизаційні відрахування, оплата праці);
- *комплексні - складаються з кількох економічних елементів (затрати на утримання і експлуатацію устаткування, загально виробничі і загальногосподарські витрати).

5.Щодо технологічного процесу поділяються на:

- *основні-пов'язані безпосередньо з технологією;
- *накладні-пов'язані з організацією, обслуговуванням і управлінням виробництвом.

6.За участю у виробничому процесі діляться на:

- *виробничі-пов'язані з виготовленням продукції;
- *позавиробничі- пов'язані з реалізацією продукції.

7.За доцільністю витрачення поділяються на:

- *продуктивні-передбачені технологією;
- *непродуктивні-необов'язкові, які виникають в результаті певних недоліків організації виробництва.

8.Щодо обсягу виробництва діляться на:

- *змінні-витрати величина яких змінюється пропорційно зміні обсягу виробництва;
- *умовно-постійні -незалежать від зміни обсягу виробництва і є функцією часу, а не обсягу продукції.

9.За періодичністю виникнення поділяються на:

- *поточні витрати -пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції даного періоду;
- *одночасні -виникають не періодично, у міру їх необхідності у виробництві.

10.3а місцем виникнення діляться по підрозділах, цехах, відділах.

Прямі витрати безпосередньо пов'язані з процесом виробництва і до них відносяться :

- витрати на сировину , матеріали , енергію;
- амортизаційні відрахування;
- ремонт основних фондів;
- оплата праці виробничих робітників;
- витрати на ПММ;
- на ремонт машин і механізмів;
- електроенергію;
- вартість запчастин;
- основна ЗП робітників зайнятих на обслуговуванні ці машин і обладнання.

Накладні витрати – це витрати, що пов'язані з організацією та управлінням процесу виробництва. Визначаються , наприклад , в будівництві в процентах від прямих витрат по нормативу. До їх складу відносяться :

- витрати на дослідження ринку і вивчення потреби на продукцію;
- витрати на обслуговування виробничого процесу та управління ним;
- Заробітна плата адміністративно-управлінського і лінійного персоналу;
- оплата службових відряджень;
- оплата консультацій та інформаційних послуг;
- оплата послуг банку;
- матеріально-технічне і транспортне забезпечення апарату управління і утримання адміністративних приміщень;
- санітарно-технічне обслуговування робітників;
- охорона праці;
- утримання охорони об'єкту;
- оплата вартості ліцензій;
- знос МШП;
- затрати на пакування;
- поточну раціоналізацію виробництва;

- **затрати на набір та підготовку кадрів.**

4. Собівартість продукції і її види

Собівартість - це економічна категорія, яка показує загальну суму витрат на виробництво і реалізацію продукції.

Вона дозволяє оцінити чи економічно вигідно виготовляти ту чи іншу продукцію.

Собівартість - це вартісне вираження витрат пов'язаних з використанням у технологічному процесі природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива і енергії, основних фондів нематеріальних активів, а також інших витрат на виробництво і збут продукції включаючи встановлені державою податки і платежі.

Іншими словами собівартість - це грошова форма витрат на підготовку, виготовлення і збут продукції.

В залежності від кола витрат, які враховуються при визначенні собівартості визначають виробничу і повну собівартість продукції.

Виробнича собівартість – враховує витрати, що пов'язані з виробництвом товарів та їх зберіганням.

Повна (комерційна) собівартість – включає виробничу собівартість і затрати на реалізацію продукції споживачу.

Крім витрат виробництва підприємства розрізняють **суспільно-необхідні витрати**, які визначають вартість продукції. До складу **суспільно-необхідних витрат включають**: витрати уречевленої праці, витрати живої праці (витрати виробництва підприємства), витрати додаткової праці у вигляді національного доходу (чистого доходу, прибутку) для задоволення потреб суспільства. Таким чином, вартість продукції більше за її собівартості на величину додаткової продукції.

Відоображуючи рівень витрат на виробництво, собівартість комплексно характеризує ступінь використання всіх ресурсів на підприємстві, а значить рівень техніки, технології та організації виробництва. Чим краще працює підприємство, інтенсивніше використовує виробничі ресурси, успішно впроваджує НТП, удосконалює організацію виробництва, тим нижча собівартість продукції. Собівартість має тісний зв'язок з ціною. Це проявляється в тому, що собівартість є базою для визначення ціни товару і її нижньою межею для виробника. При обчисленні собівартості

продукції важливе значення має визначення складу витрат, які в неї включаються.

Загальний принцип полягає в тому, що через собівартість повинні відшкодуватись витрати виробництва, які забезпечують просте відтворення всіх засобів виробництва.

Не включаються до собівартості продукції і здійснюються за рахунок прибутку такі види витрат :

- на створення нових і вдосконалення існуючих технологій, пов'язаних з проведенням науково-дослідних робіт;
- на модернізацію устаткування і реконструкцію основних фондів;
- витрати на фінансування приросту власних оборотніх коштів;
- сплата відсотків за довгострокові кредити, а також за всі види прострочених кредитів і позичок;
- затрати на благоустрій міст і селищ;
- затрати на будівництво і утримання невиробничих фондів підприємства;
- затрати, пов'язані з випуском і розповсюдженням цінних паперів;
- затрати, пов'язані з утриманням органів управління;
- штрафи** за порушення умов господарських договорів;
- відшкодування нестачі втрат матеріально-технічних ресурсів понад норм природного убутку, коли винуватці не встановлені;
- оплата працівникам за час вимушеного простою;
- судові витрати та арбітражні збори;
- сума дебіторської заборгованості, по якій минув термін позивної давності;
- збитки за операціями минулих років, які виявлені в поточному році;
- некомпенсовані збитки від стихійного лиха.

Держава здійснює регулювання витратами виробництва підприємства шляхом регламентування статей і елементів витрат у собівартості продукції, а також визначенням складу витрат, які відшкодовуються за рахунок прибутку.

5. Зміст і методика обчислення кошториса витрат виробництва

Кошторис витрат виробництва - це витрати підприємства, пов'язані з основною його діяльністю за певний період, незалежно від того, чи відносяться вони на собівартість продукції в цьому періоді, чи ні.

Він складається за економічними елементами витрат, перелік яких наведено в законі “Про оподаткування прибутку підприємства” (Ст. №9).

Елемент витрат - це сукупність однорідних за економічним змістом статей витрат.

Групування за економічними елементами проводять не тільки для визначення витрат виробництва, але і для визначення співвідношення між затратами уречевленої і живої праці.

Виділяють такі елементи витрат:

1. Матеріальні витрати (без врахування зворотних відходів).
2. Оплата праці.
3. Відрахування на соціальні потреби.
4. Амортизація основних засобів і нематеріальних активів.
5. Інші витрати.

1. До матеріальних витрат належать:

- вартість сировини, матеріалів, палива, запчастин, МШП;
- знос МШП;
- вартість купованих комплектуючих виробів і напівфабрикатів, які підлягають монтажу або додатковій обробці на даному підприємстві ;
- вартість робіт і послуг виробничого характеру, які надаються сторонніми організаціями (автотранспортними підприємствами, станціями технічного обслуговування);
- вартість використаної природної сировини, плата за деревину на пні, плата за воду в межах встановлених лімітів;
- вартість природної енергії всіх видів.

Із величини матеріальних витрат вираховується вартість зворотних відходів, до яких належать: залишки матеріальних ресурсів, які передаються згідно технології до інших підрозділів як повноцінний матеріал.

Вартість матеріальних ресурсів формується виходячи з цін їх придбання (без урахування податку на добавлену вартість, за виключенням випадків, передбачених законодавством), включаючи

оплату процентів за кредит, який надається постачальником цих ресурсів; націнок; комісійних винагород, вартості послуг товарних бірж, митних зборів, витрат на збереження, транспортування і доставку.

2. До елементу “Оплата праці “ належать: витрати на виплату основної і додаткової зарплати працівників, які обчислені згідно з прийнятими на підприємстві системами оплати праці, включаючи будь-які види грошових і матеріальних доплат, а також оплата за невідпрацьований робочий час.

3. До елементу “Відрахування на соціальні потреби” належать: обов’язкові відрахування на державне соціальне страхування, до пенсійного фонду, до фонду сприяння зайнятості населення .

4. До елементу “Амортизація основних засобів і нематеріальних активів” відносяться: суми амортизаційних відрахувань на повне відновлення , капітальний ремонт основних виробничих фондів, включаючи прискорену амортизацію активної частини. По цьому елементу також відображаються витрати, пов’язані із зносом нематеріальних активів.

5. До “Інших витрат” належать :

- витрати по обов’язковому страхуванні майна і працівників згідно із законодавством ;

- витрати на сертифікацію і збут продукції , включаючи митні збори ;

- витрати по організованому набору працівників .

- обов’язкові відрахування до позабюджетних фондів (на будівництво і ремонт автомобільних шляхів , сприяння конверсії) на фінансування науково-дослідних міжгалузевих робіт, до інноваційних фондів та ліквідації наслідків ЧАЕС;

- витрати на гарантійний ремонт та обслуговування ;

- оплата послуг зв’язку і обчислювальних центрів , банківських послуг ;

- сплата рентних платежів ;

- витрати , пов’язані з емісією цінних паперів ;

- сплата процентів за банківський кредит і за використання матеріальних цінностей , взятих в оренду (лізинг).

- інші витрати , які включаються у собівартість продукції .

6. Калькуляція собівартості продукції за статтями витрат

Калькуляція - це обчислення собівартості окремих виробів. Вона необхідна для вирішення ряду економічних завдань: обґрунтування цін на вироби; обчислення рентабельності; аналізу витрат на виробництво однакових виробів на різних підприємствах; визначення економічної ефективності виробництва.

До об'єктів калькулювання належать: основна і допоміжна продукція; послуги і роботи.

При калькулюванні витрати групуються за калькуляційними статтями. Затверджені Кабінетом Міністрів України і набули чинності **“Типові положення з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг)”** :

- у будівництві - Постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 1996 року (див. “Галицькі контракти” №15, 1996 р.);

- у торгівельній діяльності - Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 1996 року, №334; (див. “Галицькі контракти” №16, 1996 р.);

- у сільському господарстві - Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1996 року, №452 (див. “Галицькі контракти”, №25, 1996 р.);

- у промисловості - Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 1996 року (див. “Галицькі контракти”, №35-36, 1996 р.).

Типова номенклатура калькуляційних статей витрат в основних галузях матеріального виробництва така:

1. Сировина і матеріали.
2. Енергія технологічна.
3. Основна заробітна плата виробничих робітників.
4. Додаткова заробітна плата виробничих робітників.
5. Відрахування на соціальні потреби.
6. Утримання і експлуатація машин і устаткування.
7. Загальновиробничі витрати.
8. Загальногосподарські витрати.
9. Підготовка і освоєння виробництва.
10. Позавиробничі витрати (витрати на маркетинг).

Сума перших 7 статей складає **цехову собівартість**, 9 статей - **виробничу**, а сума всіх - **повну собівартість виробленої продукції**.

Стаття “Сировина і матеріали” містить витрати на сировину, основні та допоміжні матеріали, купівельні вироби і напівфабрикати, виходячи з норм їх витрат і цін. Крім ціни на матеріали враховуються транспортно-заготівельні витрати, а саме: плата за транспортування; навантажувально-розвантажувальні роботи; комерційні винагороди заготівельним організаціям тощо. Із вартості сировини і матеріалів віднімаються зворотні відходи по ціні їх можливого використання, або продажу.

Стаття “Енергія технологічна” включає витрати на енергію (паливо, електроенергію, пар, газ), яка безпосередньо використовується у технологічному процесі.

Стаття “Основна зарплата виробничих робітників” містить витрати на оплату праці робітників, які безпосередньо зайняті виготовленням основної продукції. Обчислюється згідно з нормами витрат часу на виконання технологічних операцій за тарифними ставками або відрядними розцінками на операції, деталі. Сюди включаються і доплати з фонду зарплати в процентах від прямого заробітку.

Стаття “Додаткова зарплата” - це оплата відпусток, часу виконання державних обов’язків, доплати за виконання додаткових функцій. Обчислюється в процентах від основної зарплати, а відрахування на соціальні потреби - в процентах від суми основної і додаткової зарплати.

Стаття “Утримання та експлуатація машин і устаткування”. Є комплексною і охоплює такі витрати, як амортизаційні відрахування, витрати на електроенергію, пальне, технологічний інструмент, ремонт, оплату праці з відрахуванням на соціальне страхування робітників, які обслуговують машини (налагоджувальники, електрики, слюсарі).

Статті “Загальновиробничі” і “Загальногосподарські” витрати є близькі за змістом і відрізняються тільки рівнем узагальнення витрат.

Загальновиробничі витрати - це витрати на управління виробництвом і господарське обслуговування в межах цеху (виробництва). Сюди входять: витрати на зарплату з відрахуванням на соціальне страхування працівників управління цеху, спеціалістів, і обслуговуючого персоналу; амортизаційні відрахування по будовах і спорудах загальновиробничого призначення, їх утримання

і ремонт, витрати на охорону праці, відрядження, поштово-канцелярські послуги.

Загальногосподарські витрати є такими же за складом, як і загальновиробничі витрати, тільки на рівні підприємства як єдиної системи.

Додатково до них включаються: витрати на досліді, випробовування, винахідництво, підготовку кадрів; оплата банківських послуг; оплата послуг обчислювальних центрів; обов'язкові платежі (страхування майна, платежі за забруднення середовища).

Розподіляються загальновиробничі і загальногосподарські витрати, у більшості випадків, пропорційно основній і додатковій зарплаті виробничих робітників. Точнішим є розподіл їх пропорційно сумі основної заробітної плати і витрат на утримання та експлуатацію машин і устаткування.

Стаття “Підготовка і освоєння виробництва” включає пускові витрати, тобто витрати на освоєння нових виробництв, витрати на підготовку і освоєння нової продукції і підготовчі роботи в добувній промисловості.

Стаття “Позавиробничі витрати” містить витрати на вивчення ринку, рекламу продукції і її продаж.

Групування за статтями і елементами витрат є комплексним тому, що окремі статті включають витрати як живої так і уречевленої праці. В табл. 9.1 наведено приклад комплексного групування за статтями і елементами собівартості будівельно-монтажних робіт.

Таблиця 9.1

Групування собівартості будівельно-монтажних робіт

СТАТТІ ВИТРАТ	ЕКОНОМІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ					ВСЬОГО
	матері- альні витрат и	оплат а праці	відраху- вання на соціаль ні потреби	амортизаці я основних засобів і нематеріал ь-них активів	інші витрати	

Матеріали	+	--	--	--	--	+
Основна зарплата робітників	--	+	--	--	--	+
Затрати по експлуатації машин	+	+	--	+	+	++++
Накладні витрати	+	+	+	+	+	+++++
ВСЬОГО	+++	+++	+	++	++	+++++++ + +++

7. Умовно-змінні і умовно-постійні витрати у складі собівартості продукції

Умовно-змінні витрати - це витрати, величина яких змінюється пропорційно обсягу виробництва. Їх економічний зміст полягає в тому, що на одиницю виробленої продукції величина змінних витрат при збільшенні (зменшенні) обсягів виробництва залишається постійною. До них відносяться: витрати на сировину, основні матеріали, комплектуючі вироби і відрядну заробітну плату робітників, а також частина витрат на ремонт основних засобів, експлуатацію машин і устаткування, додаткові рекламні та торгові витрати.

Змінні витрати поділяються на: пропорційні; непропорційні. **Пропорційні витрати** змінюються прямо пропорційно обсягу виробництва. Для них коефіцієнт пропорційності ($K_{\text{п}}$) дорівнює одиниці. До пропорційних витрат належать переважно витрати на сировину, основні матеріали, комплектуючі вироби, відрядну зарплату робітників. **Непропорційні витрати** поділяються на прогресуючі і регресуючі. **Прогресуючі витрати** зростають більшою мірою, ніж обсяг виробництва, коефіцієнт пропорційності

більше 1 ($K_{\Pi} > 1$). Вони виникають тоді, коли збільшення обсягу виробництва вимагає більших витрат на одиницю продукції. Це, наприклад, витрати на відрядно-прогресивну оплату праці, додаткові рекламні та торгові витрати. **Регресуючі витрати** зростають менше, ніж обсяг виробництва ($K_{\Pi} < 1$). До них належить широке коло витрат на експлуатацію машин і устаткування, його ремонт, інструмент.

На практиці загальну динаміку змінних витрат спрощують, вважаючи всю їх сукупність пропорційною, що полегшує прогнозування витрат.

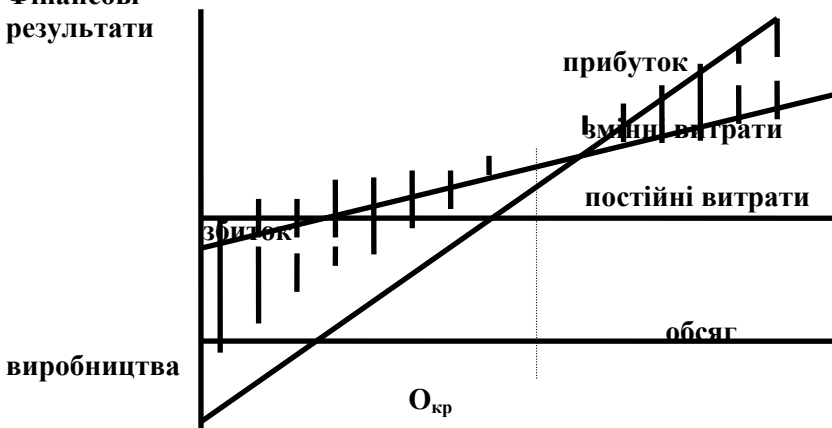
Умовно-постійні витрати - це витрати, величина яких не залежить від зміни обсягів виробництва, проте при збільшенні обсягів виробництва величина постійних витрат на одиницю продукції зменшується.

Ці витрати є функцією часу, а не обсягу продукції. Лише при істотних змінах обсягу виробництва (зміна виробничої і організаційної структури підприємства) стрибкоподібно змінюється величина цих витрат.

До умовно-постійних належать: витрати на утримання і експлуатацію будов і споруд та накладні витрати.

Поділ витрат на постійні і змінні дозволяє аналізувати залежність витрат і прибутку від обсягу виробництва при виборі варіантів проектних і планових рішень, тобто визначити **модель беззбитковості**.

Фінансові результати

Внаслідок наявності постійних витрат, виробництво продукції до певного (критичного обсягу) є збитковим. Протягом зростання обсягу продукції частка постійних витрат у загальній їх сумі знижується, зменшуються збитки, і після досягнення критичного обсягу виробництва, витрати і виручка від продажу рівні.

$$O_{кр} \cdot C_{зм} + C_{пост} = Ц \cdot O_{кр},$$

де $C_{зм}$, $C_{пост}$ - відповідно умовно-змінні і умовно-постійні витрати; $Ц$ - ціна реалізації продукції. Критичний обсяг виробництва продукції визначається за залежністю:

$$O_{кр} = \frac{C_{пост}}{Ц - C_{зм}}$$

8. Шляхи зниження витрат виробництва

Проблему зниження витрат виробництва потрібно розглядати з погляду орієнтації всієї економіки України на ресурсозбереження. Для цього необхідно підняти рівень планування і визначення собівартості продукції, а також нормування трудових ресурсів. Зниження собівартості робіт планують у абсолютній сумі. Розмір зниження собівартості визначають розрахунками, які виконуються при розробці плану технічного розвитку і організаційно-технічного рівня виробництва.

Планування собівартості - це процес розрахунку зниження витрат, який дозволяє виявити внутрішні резерви зниження собівартості робіт. **При планування собівартості використовуються такі методи:**

1. Метод аналітичного нормування витрат ресурсів. Він дозволяє розрахувати норми витрат основних матеріально-технічних, трудових та інших видів ресурсів на виконання одиниці робіт залежно від їх технічної характеристики та умов виробництва.

2. Метод по факторного планування собівартості робіт. Цей метод передбачає розрахунок зміни рівнів витрат на роботи та послуги в планованому періоді у порівнянні з базовим періодом під дією різних техніко-економічних факторів, а саме:

а) Підвищення рівня механізації робіт та поліпшення використання машин та механізмів.

- б) Удосконалення організації виробництва і праці.
- в) Зниження витрат на ремонтні матеріали.
- г) Скорочення тривалості виробництва продукції (робіт та послуг).
- д) Зростання обсягу виробництва.

Перша група факторів об'єднує фактори екстенсивного і інтенсивного використання машин і механізмів. Зниження собівартості робіт при підвищенні рівня механізації робіт визначається як різниця між середньою собівартістю робіт, виконаних в базисному і плановому році:

$$\Delta C_{\text{mex}} = (C_{\text{б}} - C_{\text{пл}}) O_{\text{пл}}$$

Економію від поліпшення використання машин і механізмів розраховують на основі даних про зниження собівартості виконаних робіт за рахунок скорочення частини умовно-постійних витрат у витратах на експлуатацію машин і механізмів. Розрахунок ведеться за залежністю:

$$\Delta C = \frac{D_{\text{м}} \cdot \text{УПВ}_{\text{м}} \cdot \Delta B_{\text{м}}}{(100 + \Delta B_{\text{м}}) \cdot 100},$$

де $D_{\text{м}}$ - рівень витрат на експлуатацію машин і механізмів у вартості робіт, %; $\Delta B_{\text{м}}$ - збільшення виробітку робіт, %; УПВ_м - доля умовно-постійні витрати у витратах по експлуатації машин і механізмів (річні амортизаційні відрахування), %.

Друга група об'єднує фактори, що відображають зміни в організації виробництва, а також скорочення витрат робочого часу і економію, одержану внаслідок застосування нових форм організації праці. Ці фактори впливають на підвищення продуктивності праці, а відповідно на економію витрат по статті калькуляції "Оплата праці". Економія розраховується за залежністю:

$$\Delta C_B = \left(1 - \frac{100 + \Delta \text{ЗП}}{100 + \Delta B}\right) \cdot D_{\text{ЗП}},$$

де $\Delta \text{ЗП}$ - ріст середньої зарплати, % ; ΔB - ріст продуктивності праці, %; $D_{\text{ЗП}}$ - питома вага зарплати у вартості виконаних робіт у базисному періоді, %.

За третьою групою факторів визначають економію зниження собівартості за рахунок економного і раціонального використання ремонтних матеріалів. Економію розраховують за рахунок зниження

витрат матеріалів (фактор норм) і зниження вартості їх одиниці (фактор цін).

За четвертою групою факторів визначається вплив скорочення тривалості виробництва окремих видів робіт на витрати виробництва. Економію одержують за рахунок зниження умовно-постійної частини витрат у собівартості цих робіт.

Фактори п'ятої групи впливають на всі статті витрат у собівартості, а саме: умовно-постійної частини витрат. Економія витрат розраховується за залежністю:

$$\Delta C = O_{ПЛ} \cdot УПВ \cdot T_{ПР},$$

де $O_{ПЛ}$ - обсяг робіт в плановому періоді; $УПВ$ - умовно-постійна частина витрат; $T_{ПР}$ - темп приросту обсягу ремонтних робіт, %.

Зниження собівартості робіт дозволяє створювати противитратний механізм господарювання, який орієнтує підприємство на здешевлення робіт на основі удосконалення технології і зменшенні витрат всіх видів ресурсів, що сприяє зростанню рентабельності виробництва.

Лекція 7. Фінансові результати виробничо-господарської діяльності підприємства

1. Поняття про результати виробничо-господарської діяльності підприємства.
2. Поняття про прибуток і його місце в економіці підприємств.
3. Види прибутку підприємства.
4. Платежі з прибутку підприємства до державного бюджету і до позабюджетних фондів.
5. Розподіл прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства.
6. Поняття про рентабельність. Система показників рентабельності підприємства.
7. Шляхи збільшення прибутковості.

1. Поняття про результати господарської діяльності

Результати господарської діяльності можна характеризувати за такою системою показників:

Валова продукція - представляє собою загальний обсяг продукції (робіт та послуг), виробленої на підприємстві за певний період (рік). Оцінюється у співставлених цінах та в поточних цінах реалізації.

Виручка від реалізації - представляє собою суму коштів, які надійшли на розрахунковий рахунок підприємства за відвантаженою продукцією і виконані роботи та послуги.

Податок на добавлену вартість характеризується як частина новоствореної вартості, що сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва товарів, виконання робіт та послуг. Особливість цього податку полягає в тому, що його платниками фактично є кінцеві споживачі товарів та послуг. ПДВ, сплачений постачальниками сировини і комплектуючих виробів, до витрат виробництва і обігу (тобто на собівартість) не відноситься. Іншими словами, при калькуляції продукції, матеріальні ресурси списуються на собівартість продукції за оптовими цінами без податку на добавлену вартість. (16.67% від ціни; 20% від доданої вартості)

Акцизний збір - це непрямий податок держави на високорентабельні товари, або монопольні товари.

Валовий дохід за своїм економічним змістом представляє собою реалізовану новостворену вартість за певний період. Залежить від реалізації і кількісно визначається як різниця між обсягом реалізації продукції (грошовою виручкою) і матеріальними витратами на її виробництво включаючи амортизацію основних засобів. Валовий дохід розподіляється на підприємстві на прибуток і заробітну плату.

$$\text{ВД} = \text{Гр} - (\text{МВ} + \text{А})$$

/   \

ЗП   Пр

Чиста продукція визначає новостворену вартість, але не залежить від грошової виручки і створюється на підприємстві навіть при відсутності реалізації. Кількісно розраховується як різниця між обсягом виробленої продукції і матеріальними витратами включаючи амортизацію основних засобів. Чиста продукція розподіляється на підприємстві на чистий дохід і заробітну плату.

$$\text{ЧП} = \text{ВП} - (\text{МВ} + \text{А})$$

/   \

ЗП   ЧД

Добавлена вартість - це вартість сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, яка додається до виробленої продукції на всіх стадіях технологічного циклу. Визначається як різниця між обсягом виробленої продукції і матеріальними витратами.

$$\text{ДВ} = \text{ВП} - \text{МВ}$$

Грошовий потік - це власні кошти підприємства, до складу якого включається чистий прибуток підприємства і амортизаційні відрахування.

$$\text{ГрП} = \text{Прч} + \text{А}$$

Чистий дохід - це вартість додаткового продукту. Кількісно розраховується як різниця між вартістю виробленої продукції і повною (комерційною) собівартістю цієї продукції.

$$\text{ЧД} = \text{ВП} - \text{С ком}$$

Маржинальний дохід визначається як різниця між грошовою виручкою від реалізації продукції і змінними витратами на її виробництво. Чим вище маржинальний дохід, тим швидше компенсуються постійні витрати, тим більше рентабельність продукції.

$$\text{МД} = \text{ГрВ} - \text{Сзв}$$

Маржинальний прибуток - це банківський прибуток, який визначається як різниця між сумою стягнення і виплачених банком відсотків.

Прибуток, як економічна категорія представляє собою реалізовану додаткову вартість, тобто це реалізована частина чистого доходу.

$$\text{Пр} = \text{ГрВ} - (\text{С ком} + \text{ПДВ} + \text{Аз})$$

Валові доходи – це загальна сума доходів від усіх видів діяльності, отриманих за звітний період у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах.

Валові доходи включають:

1. Загальні доходи від реалізації товарів (робіт та послуг), включаючи допоміжне та обслуговуюче виробництво.
2. Доходи від здійснення банківських, страхових та інших операцій з наданням фінансових послуг.
3. Доходи від реалізації цінних паперів та торгівлі валютними цінностями.
4. Доходи від спільної діяльності, отримані у вигляді дивідендів, відсотків, роялті, а також доходів від лізингових, орендних операцій.
5. Доходи від позареалізаційних операцій, в тому числі сума безповоротної фінансової допомоги, вартості товарів та послуг, які надаються безплатно, штрафи, пені, неустойки, які отримані підприємством і сума державного мита, попередньо сплаченого споживачем, що повертається на його користь за рішенням арбітражу.

2. Поняття про прибуток і його місце в економіці підприємства

Прибуток підприємства - це єдина форма його грошових нагромаджень. Прибуток використовується на розширення виробництва, реконструкцію і технічне переозброєння основних засобів, удосконалення технології, матеріальне заохочення і соціальний розвиток колективу.

Прибуток по своєму економічному змісту виступає як складова частина новоствореної і реалізованої вартості на підприємстві. Новостворена вартість створюється за рахунок необхідної і додаткової праці. Необхідною працею створюється

заробітна плата, а додатковим - додаткова вартість, яка в процесі реалізації перетворюється в прибуток.

Для створення необхідної вартості на підприємстві крім додаткової праці повинні бути інші складові процесу праці: забезпеченість виробничими фондами, матеріалами, сировиною, а також умовами виробництва.

Економія заробітної плати, раціональне використання виробничих фондів, економія матеріалів, сировини, призводять до збільшення прибутку.

Таким чином, головним джерелом прибутку є: додаткова праця і економія від зниження собівартості.

Прибуток як економічна категорія характеризує кінцеві фінансові результати виробництва. В практиці обліку і планування прибуток визначають як різницю між грошовою виручкою від реалізації продукції (без ПДВ і Аз) і повною (комерційною) собівартістю реалізованої продукції.

Різниця між прибутком і ЧД полягає в тому, що чистий дохід може бути створений на підприємстві, а прибутку не дає. Таким чином, прибуток виступає як реалізована частина чистого доходу, тобто реалізована додаткова вартість.

Прибуток - категорія товарного виробництва. З розвитком ринкових відносин суттєво підвищується роль прибутку. Отримання прибутку стає метою виробництва і головним джерелом збільшення коштів підприємства. В прибутку відображаються всі сторони виробничо-господарської діяльності підприємства.

Головні функції прибутку:

1. Прибуток - головне джерело фонду нагромадження підприємства і поповнення дохідної частини бюджету країни.
2. Прибуток створює матеріальну базу госпрозрахунку, економічної самостійності і самофінансування підприємства.
3. Прибуток виконує відтворювальну функцію, тобто є джерелом розширеного відтворення на підприємстві.

На величину прибутку на підприємстві крім внутрішніх факторів здійснює вплив ринковий фактор, а саме коливання цін навкруги вартості продукції.

Якщо на ринку попит покупця дорівнює пропозиції продавця, то ціна встановлюється на рівні вартості продукції, і в

цьому випадку підприємство отримує прибуток, який дорівнює додатковій вартості (у вигляді економії від зниження собівартості).

Якщо попит на продукцію вищий, чим пропозиція, то ціни на продукцію будуть вищі вартості і підприємство отримає прибуток, більший чим додаткова вартість.

Якщо попит менший, підприємство отримає прибуток менший, чим додаткова вартість.

У Законі України “Про підприємства” прибуток характеризується як одна з найважливіших цілей функціонування підприємств і як основний узагальнюючий показник їх фінансово-господарської діяльності.

Прибуток, його використання або збиток протягом року відображаються в балансі окремими статтями розгорнуто. Затверджені суми використаного прибутку за звітний рік списуються при складанні річного бухгалтерського звіту. У річній звітності можуть відображатися лише непокритий збиток або нерозподілений прибуток звітного року (Форма №2 “Звіт про фінансові результати та їх використання”).

3. Види прибутку на підприємстві

Балансовий прибуток складається з таких видів прибутку:

1. Прибутку від реалізації товарної продукції (робіт, послуг) - Пр
2. Прибутку (збитку) від іншої реалізації - Пін.р.
3. Прибутку, отриманого від здійснення підприємством корпоративних прав (в т.ч. у вигляді дивідендів на придбання акцій акціонерних товариств, процентів на внески до статутних фондів спільних підприємств) - Пк.п.
4. Прибутку (збитку) від інших позареалізаційних операцій - Пп/р (Вп/р).

$$П_б = П_р + П_{ін.р.} + П_{к.п.} + П_{п/р} - В_{п/р}$$

Всі ці складові частини становлять балансовий прибуток підприємства, що відображається в пасиві бухгалтерського балансу,

Балансовий прибуток - це сума фінансових результатів від усіх видів діяльності підприємства за звітний період, що складається з фінансового результату від реалізації продукції, включаючи продукцію підсобних, допоміжних та обслуговуючих виробництв і

господарств, основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей, а також прибуток від орендних (лізингових) операцій, роялті та інших позареалізаційних операцій.

Прибуток від реалізації продукції - це різниця між оптовою (договірною або регульованою) ціною (включаючи залік у бартерні операції), та її собівартістю.

Прибуток від реалізації продукції визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції у цінах продажу без акцизного збору, податку на додану вартість, ввізного мита, митного збору та інших обов'язкових зборів і платежів, та витратами, що включаються до складу собівартості реалізованої продукції.

$$\text{Пр} = \text{Вр} - \text{Сп}$$

У торгівельних та постачальницько-збутових організаціях виручка від реалізації є сумою торгівельних надбавок, знижок і націнок на реалізовані товари.

Датою реалізації продукції вважається день надходження коштів на розрахунковий рахунок підприємства, а при розрахунках готівкою - день надходження коштів в касу.

Підприємство може встановлювати порядок, за яким виручка від реалізації продукції визначається за вартістю відвантаженої продукції, що зазначена для сплати замовником у розрахункових документах.

Прибуток (збиток), що виявлений у звітному році, але належить до операцій минулих років, зараховується до результатів фінансово-господарської діяльності звітного року.

Доходи, що одержані у звітному періоді, але належать до наступних звітних періодів відображаються у обліку окремою статтею як доходи майбутніх періодів.

Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” (28.12.94) встановлює перелік витрат виробництва, які відносять на собівартість продукції за такими елементами: 1) матеріальні витрати, 2) витрати на оплату праці, 3) відрахування на соціальні заходи, 4) амортизація основних фондів та нематеріальних активів, 5) інші витрати, включаючи витрати на реалізацію продукції, а також податки, збори, платежі (до фонду ліквідації наслідків ЧАЕС, на будівництво, реконструкцію і утримання автомобільних доріг тощо).

В законодавчому порядку встановлюються також витрати і витрати, що безпосередньо відносяться на **збитки** підприємств. Це - витрати й нестачі ТМЦ понад норм природного убутку, якщо не встановлено винуватців; збитки від простоїв з внутрішньовиробничих і зовнішніх причин; некомпенсовані збитки від стихійного лиха; суми дебіторської заборгованості, термін позовної давності яких минув, тощо.

Прибуток від реалізації товарної продукції - головна складова балансового прибутку. Для його зростання підприємство має не лише нарощувати обсяги виробництва, скорочувати витрати, а й дбати про зменшення залишків нереалізованої продукції на своїх складах, ліквідацію боргів у розрахунках з покупцями.

Прибуток (збиток) від іншої реалізації (Пін.р.) - це прибуток від реалізації продукції (робіт) підсобних, допоміжних та обслуговуючих виробництв (наприклад, реалізація на сторону послуг своїх ремонтних, транспортних цехів, продукції підсобного сільського господарства); а також фінансові результати від реалізації зайвих для підприємства матеріалів, інструменту та іншого устаткування.

Прибутки (збитки) від позареалізаційних операцій (Пп/р, Вп/р) - це надходження коштів (видатки й витрати), які не пов'язані із реалізацією товарної продукції та інших матеріальних цінностей. Насамперед, це прибуток від здійснення підприємством корпоративних прав, доходи від застосування штрафних санкцій до контрагентів (або навпаки, контрагентами) за порушення господарських угод, чинних правил розрахунків, нормативних актів органів державної влади у сфері транспортного обслуговування, захисту навколишнього середовища, протипожежної охорони.

Значні позареалізаційні **збитки** (Вп/р) підприємства можуть мати у вигляді штрафів за понаднормативні простої залізничного й автомобільного транспорту під навантаженням і розвантаженням та інші порушення правил перевезення вантажів, а також у вигляді недоїмок за затримання розрахунків із бюджетом, втрат від списання дебіторської заборгованості, що визнана безнадійною, втрат від стихійних лих.

До прибутку від позареалізаційних операцій відносяться також:

1. Прибуток від надання своїм постачальникам комерційного і товарного кредиту.
2. **Комерційний кредит** - це так звана попередня оплата продукції з відстроченням дати реалізації понад звичайні строки поставки або понад 30 календарних днів від дати здійснення авансового платежу.
3. **Товарний кредит** - кредит покупцям у вигляді відстрочення платежу, якщо воно перевищує звичайні строки банківських розрахунків або 30 календарних днів від дати реалізації.
4. Прибуток минулих років, що виявився у звітному році.
5. Надходження штрафів від банків за затримку проходження платіжних документів понад нормативний термін.
6. Проценти за банківські депозити.
7. Прибуток від біржової гри (купівля-продаж цінних паперів).

4. Платежі з прибутку підприємств до державного бюджету і до позабюджетних фондів

Прибуток, що одержує підприємство, з одного боку, є основним фінансовим джерелом розвитку його матеріально-технічної бази і соціального розвитку трудового колективу, з іншого - важливим джерелом формування державного бюджету країни й деяких позабюджетних фондів, котрі створюються за рішенням вищих законодавчих органів.

Насамперед із прибутку підприємства сплачують до державного бюджету **податок з прибутку**. Об'єктом оподаткування є балансовий прибуток.

Якщо підприємство одержує виручку від реалізації в іноземній валюті, то вона перераховується в національну грошову одиницю за курсом Національного банку України, що діяв на дату реалізації цієї продукції.

Балансовий прибуток для цілей оподаткування коригується в бік збільшення суми:

збитків від бартерних операцій, якщо підприємство реалізує свою продукцію через ці операції на внутрішньому і зовнішньому ринках за цінами, меншими від середньозважених цін реалізації аналогічної продукції протягом 30 календарних днів, що передували даті реалізації за бартером;

безкоштовно одержаних підприємством матеріальних цінностей, нематеріальних активів, цінних паперів, коштів у вигляді безповоротної фінансової допомоги;

коштів фондів, створених підприємством за рахунок собівартості продукції (наприклад, резерв наступних видатків і платежів), використаних не за цільовим призначенням.

Базова ставка податку - 30%. При обчисленні суми податку, що підлягає внесенню до бюджету, із суми балансового прибутку підприємства віднімаються **інші податки**, які воно сплачує з прибутку: податок на землю; податок з власників транспортних засобів; податок на майно, а також суми грошових коштів або інших активів (у межах 4% балансового прибутку), перерахованих на благодійних засадах до фондів, закладів культури, освіти, охорони здоров'я, а також **витрати** на утримання об'єктів соціального і культурного призначення, що належать підприємству.

Податок з прибутку від володіння корпоративними правами (отримані дивіденди) й борговими вимогами (отримані проценти за цінні папери) підприємства-інвестори сплачують у момент одержання цих доходів підприємствами-емітентами, які зобов'язані перерахувати суми утриманого податку до бюджету. Тому сума цих прибутків також віднімається від балансового прибутку.

Звільняється від оподаткування прибуток, одержаний від виробництва с/г продукції, її переробки на власних потужностях, а прибуток підприємств АПК, які обслуговують с/г оподатковується за ставкою 15%.

Може повністю звільнитись від оподаткування прибуток підприємств, де працюють інваліди 1-2 групи.

Значно вищі, ніж базова, ставки податку на прибуток від посередницьких операцій, аукціонних торгів матеріальними цінностями, проведення лотерей, грального бізнесу.

Доходами від реалізації матеріальних цінностей і майна (включаючи основні засоби) є різниця між вартістю їх придбання і продажною ціною. При реалізації основних засобів, які були в експлуатації, доходом є різниця між сумою виручки (без ПДВ) та їх залишковою вартістю за балансом підприємства після вирахування витрат на розбирання і демонтаж.

В умовах деформованого, дефіцитного ринку України діючий механізм оподаткування прибутку не заохочує підприємства знижувати собівартість продукції, а навпаки, стимулює пошук різних хитрощів, які дають змогу нарощувати фонд оплати праці і знижувати суму звітного прибутку.

З прибутку до державного бюджету підприємства вносять: податок з власників транспортних засобів; податок на землю; податок на майно.

Плата за землю залежить від площі, що займає підприємство, й групи, до якої віднесено населений пункт дислокації підприємства (обласний, районний центр, кількість населення). Якщо підприємство експлуатує землю сільськогосподарського призначення, то плата стягується за диференційованими по областях України ставками за кожний гектар.

Податок на майно вносять до бюджету згідно із законодавством України.

Деякі податкові платежі підприємства вносять до держбюджету не за рахунок прибутку, а за рахунок **собівартості** продукції, тобто включають ці витрати законодавчо до складу затрат на виробництво. Так створюється фонд для ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, пенсійний фонд України, державний фонд сприяння зайнятості, фонд соціального страхування. Джерелом сплати коштів до них не є прибуток підприємства. Це видатки, які компенсуються, подібно до матеріальних і інших затрат, у відпускній ціні на товари і послуги.

5. Розподіл прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства

Прибуток, що залишається після сплати всіх податків та інших обов'язкових платежів до державного бюджету й до позабюджетних державних фондів, є **чистим** прибутком підприємства, який знаходиться у розпорядженні власника підприємства, а на державному підприємстві - у розпорядженні трудового колективу.

Підприємства розподіляють прибуток, що залишається у їхньому розпорядженні, на власний розсуд. У процесі розподілу

чистого прибутку формуються грошові фонди цільового призначення:

- фонд коштів на розвиток та вдосконалення виробництва
- фонд коштів на соціальні потреби
- фонд коштів для матеріального заохочення
- резервний (страховий) фонд

Приймаючи рішення про розподіл чистого прибутку, підприємство мусить знайти оптимальне співвідношення у спрямуванні додаткових фінансових ресурсів на виробничо-технічний та соціальний розвиток, матеріальне заохочення працівників (акціонерів, пайовиків) та інші цілі.

З прибутку підприємства можуть також перераховувати кошти на спеціальні рахунки благодійних фондів, робити добровільні внески підприємствам культури, освіти, охорони здоров'я, організаціям інвалідів. Певна сума прибутку, що використовується на такі цілі (в межах 4% загальної суми прибутку) звільняється від оподаткування.

6. Поняття про рентабельність. Система показників рентабельності підприємства

Ступінь прибутковості підприємства визначають показники рентабельності.

Рентабельність - це якісний показник, що характеризує рівень віддачі витрат, або ступінь використання ресурсів у процесі виробництва і реалізації продукції. У господарській практиці, статистиці найчастіше використовують два показники рентабельності, причому один з них має характер ресурсного показника і називається рентабельністю виробництва, а інший - витратний показник і називається рентабельністю продукції.

Для характеристики рентабельності використовують систему показників:

1. Рентабельність поточних витрат (рівень рентабельності)

- характеризує величину балансового (чистого) прибутку на 100 грошових одиниць поточних витрат виробництва:

$$P_c = \frac{\Pi_b}{C_{\text{п}}} \cdot 100\%$$

2. Норма рентабельності - характеризує результативність використання виробничих фондів і показує величину прибутку (балансового, чистого), отриманого на 100 грошових одиниць основних виробничих засобів і матеріальної частини оборотних засобів:

$$P_H = \frac{\Pi_{\delta}}{OB\Phi + O_3^M} \cdot 100\%$$

До матеріальної частини оборотних засобів відносяться виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, готова продукція.

3. Рентабельність продукції - характеризує величину прибутку від реалізації, отриманого на 100 грошових одиниць обсягу реалізації:

$$P_{\Pi} = \frac{\Pi_P}{O_P} \cdot 100\%$$

4. Рентабельність майна підприємства (рентабельність вкладень у підприємство) - показує величину прибутку, отриманого на 100 грошових одиниць майна підприємства:

$$P_M = \frac{\Pi_{\delta}}{M} \cdot 100\%$$

5. Рентабельність фінансових вкладень підприємства у доходні активи - показує величину доходу, отриманого від фінансових вкладень на 100 грошових одиниць довгострокових і короткострокових фінансових вкладень:

$$P = \frac{\Phi}{D\Phi + K\Phi} \cdot 100\%$$

7. Шляхи збільшення прибутковості

Прибуток синтезує в собі всі найважливіші сторони роботи підприємства. Щоб забезпечити його зростання підприємство повинне:

- нарощувати обсяги виробництва й реалізації товарів, робіт, послуг;

-розширювати, орієнтуючись на ринок, асортимент і якість продукції;

- здійснювати заходи щодо підвищення продуктивності праці своїх працівників;

- зменшувати витрати на виробництво (реалізацію) продукції;

-з максимальною віддачею використовувати потенціал, що є в його розпорядженні, в тому числі фінансові ресурси;

- кваліфіковано здійснювати цінову політику, бо на ринку діють переважно вільні (договірні) відносини з постачальниками й покупцями;

- грамотно будувати договірні відносини з постачальниками й покупцями;

- вміти найдоцільніше розміщувати одержаний прибуток з точки зору досягнення оптимального ефекту.

Рекомендована література

1. Закон України “Про власність” // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 20.
2. Закон України “Про підприємства в Україні” // Відомості Верховної Ради України, 1991, №24.
3. Закон України “Про оплату праці” // Відомості Верховної Ради України, 1995, №17.
4. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” // зі змінами, внесеними Законами України № 607/97 - ВР від 04.11.97 р, та № 639/97 - ВР від 18.11.97 р, // Галицькі контракти, 1998, №№1-2.
5. Основні положення про склад витрат виробництва на підприємствах і організаціях // Галицькі контракти, 1994, № 52.
6. Положення про порядок віднесення амортизаційних відрахувань на витрати виробництва (обігу) // Разом, 1996, № 32.
7. Бизнес-план // Под ред. Попова В.М.- Чебоксары, 1994.
8. Бойчик І.М., Харів П.С., Хопчан М/, Економіка підприємств. Навчальний посібник,- Львів, 1998.
9. Витвицкая М.С., Кисилев А.П. Методические рекомендации по составу затрат, включаемых в себестоимость продукции, работ и услуг на предприятиях, фирмах и других структурах,- К., 1993.
10. Вихрущ В.П. Бизнес-план — основа успіху,- Тернопіль: Лілея, 1996.
11. Вихрущ В.П., Типак І.В, Економіка нових форм господарювання,- Бучач, 1994.
12. Воеводин С.А, Экономический механизм управления промышленным предприятием,- К.: Вища школа, 1991.
13. Ворст Й., Ревентлоу 17. Экономика фирмы,— М.: Высшая школа, 1997.
14. Давидов О. Цінні папери в інноваційному процесі // Економіка України, 1992, №7.
15. Зайцев Н.Л. Экономика промышленного предприятия. Учебник,— М.: Инфра — М, 1998.
16. Современная экономика- Многоуровневое учебное пособие.— Ростов-на-Дону, 1998.
17. Петрович И.М., Атаманчук Р.П, Производственная мощность и экономика предприятия.—М.: Экономика, 1990.

18. Петровч Й.М., Будішева І.О., Устінова І.Т, Економіка виробничого комплексу. Навчальний посібник.—Львів: Оксарт, 1996.
19. Пушкар М.С, Планування і організація підприємств, об'єднань і комплексів-Навчальний посібник,— К.: НМК, 1992.
20. Лахтин Г., Остапенко О. Амортизационная политика и НТП // Вопросы экономики, 1994, № 8.
21. Типове положення по плануванню, обліку і калькулюванню собівартості продукції (робіт і послуг) // Галицькі контракти, 1996, № 36.
22. Федореский О. Аналитическая экономика современного предприятия,- Николаев:ЗОЛИС, 1996.
23. Гопчан М.І., Харів П.С., Бойчук І.М, Організація і планування виробництва: теорія і практика. Навчальний посібник, -Тернопіль: Марком, 1996.
24. Шеандар В.А., Прасолова В.П, Экономика предприятия. Тесты, задачи, ситуации,-М,: ЮНИТИ, 1997.
25. Нагорная, В.Н. Экономика энергетики: учеб. пособие / Н.В. Нагорная; Дальневосточный государственный технический университет. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2007. – 157 с.